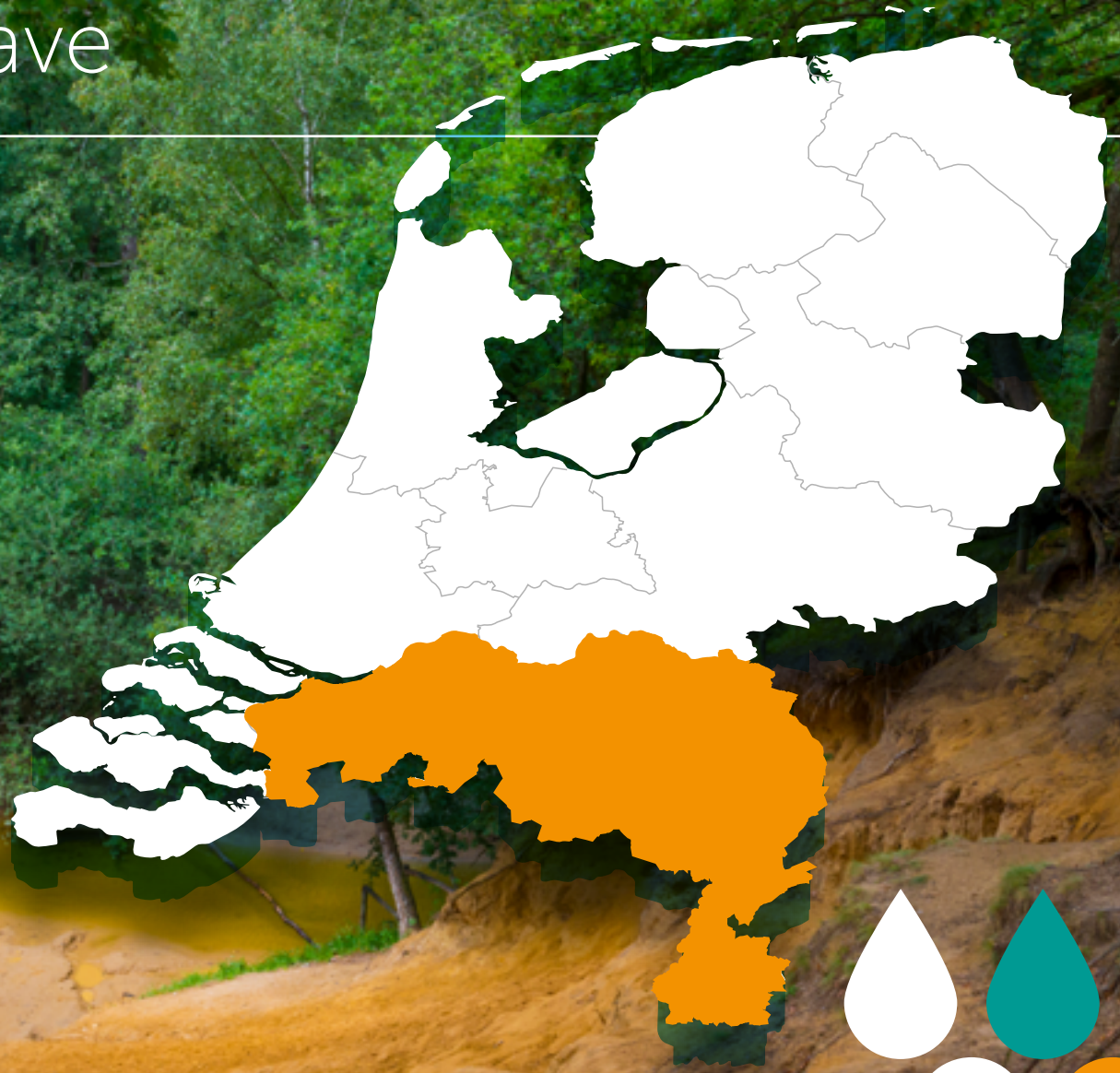

Uitvoeringsagenda ruimtelijke adaptatie Zuid-Nederland 2021 - 2027

onderdeel van het Uitvoeringsprogramma Klimaatadaptatie Zuid-Nederland.

Maart 2021

Inhoudsopgave

Samenvatting 4

1 Inleiding 8
1.1 Zuid-Nederland staat onder invloed van klimaatverandering 9
1.2 Eén Uitvoeringsprogramma Klimaatadaptatie Zuid-Nederland 9
1.3 Ambities en doelen van het Uitvoeringsprogramma 10
1.4 De opgave van ruimtelijke adaptatie 13
1.5 Leeswijzer 15

2 Samenwerken aan klimaatadaptatie in Zuid-Nederland 16
2.1 Werkregio's 17
2.2 Impulsregeling Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie 20
2.3 Zuid-Nederland 22

3 Activiteiten klimaatadaptatie op de schaal van Zuid-Nederland 24
3.1 Ambitie en strategie bepalen 25
3.2 Monitoring 26
3.3 Risicodialogen 26
3.4 Maatregelen vastleggen 27
3.5 Kennisuitwisseling & agendering 29
3.6 Communicatie 31
3.7 Partijen verbinden 31
3.8 Capaciteit en middelen 31

4 Uitvoering 32

Bijlage 1 Bronnen 34
Bijlage 2 Begrippen 35
Bijlage 3 Beschrijvingen per werkregio 36
Bijlage 4 Projectfiche ruimtelijke adaptatie 43

Colofon

De Uitvoeringsagenda ruimtelijke adaptatie is opgesteld door de gemeenten, waterschappen en provincies die samenwerken in het Platform Klimaatadaptatie Zuid-Nederland. Centraal staan de 13 werkregio's: Werkeenheid de Meierij - Werkeenheid Westelijke Mijnstreek - Werkeenheid Maas en Mergelland - Waterportaal Zuidoost Brabant - Waterpanel Noord - Werkeenheid Brabantse Peelgemeenten - Waterkring West - Hart van Brabant - Werkeenheid 4 - Waterkring De Baronie - Werkeenheid Parkstad - As50+ - Klimaatbestendig Land van Cuijk

REDACTIE: Over Morgen (Maarten Verkerk, Anouk Paris, Hidde van der Kolk), met bijdragen van het Platform Klimaatadaptatie Zuid-Nederland.

VORMGEVING: Delvorm.nl, Torval van den Hoogen

FOTOGRAFIE: Kneedvorm, Provincie Noord-Brabant, Waterschap Limburg

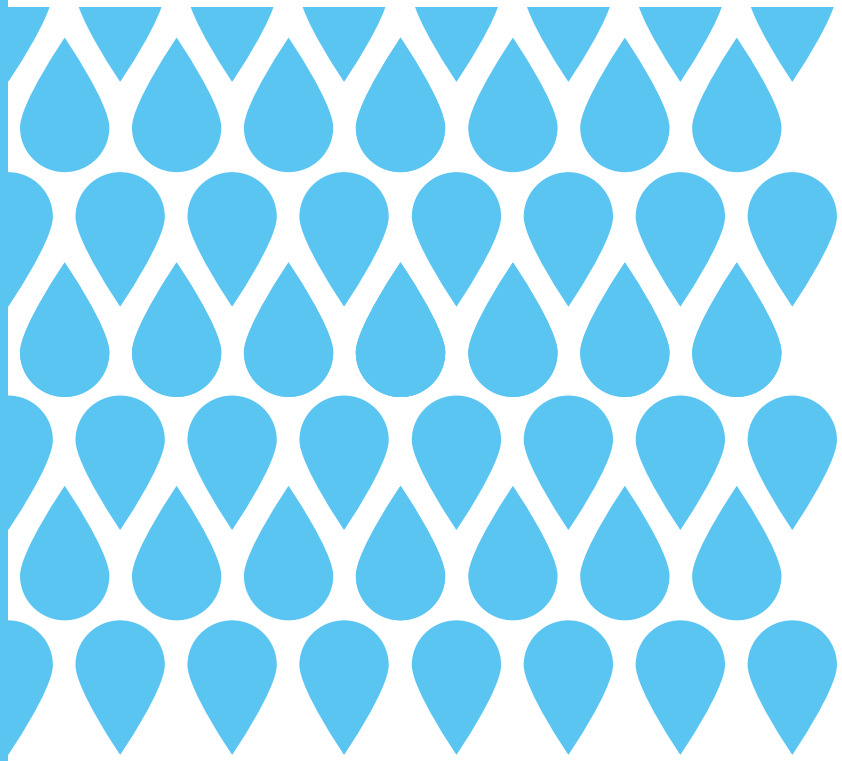
IN OPDRACHT VAN: de Stuurgroep RBOM/DPRA, namens deze: de Provincie Noord-Brabant, contactpersoon Maarten van der Heide.

maart 2021

Samenvatting

Ons klimaat verandert. Op het gebied van hitte, wateroverlast, droogte en waterveiligheid zien we steeds meer extremen. In de stad wordt het heter, we zien meer tropische dagen en nachten, er valt steeds meer neerslag en hevige regen, in de winter is er veel neerslag en in de zomer is er een tekort, de waterafvoer van rivieren neemt in de winter toe en in de zomer af, de zeespiegel stijgt sneller dan voorzien. Deze verandering in klimaat betekent dat we anders om moeten gaan met de inrichting van onze leefomgeving. Het aanpassen aan het veranderende klimaat noemen we adaptatie.

In het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie en het Bestuursakkoord Klimaatadaptatie hebben de overheden in Nederland ambities opgenomen om Nederland klimaatbestendig en waterrobuust te maken. Gemeenten, provincies en waterschappen brengen via een stramien van stresstesten, risicodialogen en uitvoeringsagenda's in beeld wat daar voor nodig is. Los van deze planvorming geven overheden en ook vele private partijen, maatschappelijke organisaties en inwoners al uitvoering aan klimaatadaptatie.

Klimaatadaptatie krijgt op veel schaalniveaus vorm. Het zwaartepunt ligt bij activiteiten volgend uit de dialogen bij de individuele overheden en de werkregio's. Sinds 2016 werken de overheden in Zuid-Nederland via de werkregio's samen in het Platform Klimaat-

adaptatie Zuid-Nederland. In het ambitie- en strategie document 'Zuid-Nederland klimaat-bestendig en waterrobuust' hebben we de ambitie opgenomen: "de regio kan in 2050 omgaan met extreem weer en watertekort. De transitie heeft bijgedragen aan een mooie, gezonde en welvarende regio. In 2027 voldoet 20% van Zuid-Nederland aan die ambitie." Om deze transitie lokaal en in werkregio's te onder-steunen, pakken we de komende 8 onderwerpen collectief op op de schaal van Zuid-Nederland:

De komende maanden worden deze onderwerpen nader uitgewerkt tot een actieprogramma voor 2021-2022, dat in het najaar van 2021 gereed is. De huidige uitvoeringsagenda is een moment opname en wordt de komende jaren periodiek geactualiseerd en aangevuld.
Voor nu gaat het er om dat we samen aan de slag gaan, zodat we in 2027 kunnen zeggen: 'We zijn nog niet klaar, maar we staan er een stuk beter voor dan in 2020, want samen zijn we energiek aan de slag gegaan!'

	Activiteit Zuid-Nederland	Toelichting
1	Ambitie en strategie bepalen	Eén gezamenlijke ambitie en strategie voor klimaatadaptatie (Deel A van het Uitvoeringsprogramma Klimaatadaptatie)
2	Monitoring	Ontwikkelen monitor voor onderling leren van elkaar en inzicht in de beweging naar klimaatbestendig handelen.
3	Risicodialogen	De risicodialogen worden vooral op andere schaalniveaus opgepakt. Ervaringen worden gedeeld in het Platform.
4	Maatregelen vastleggen	Uitvoeringsagenda en agendering/ verbinding naar uitvoering op andere schaalniveaus, NOVI / BO-MIRT
5	Kennisuitwisseling & agendering	Tussen en met werkregio trekkers en provincies via het Platform, onder andere via veldbezoeken en het gezamenlijk monitoren van de voortgang
6	Communicatie	Relevante documenten, goede en deels mislukte voorbeelden ontsluiten in een besloten leeromgeving
7	Partijen verbinden	Waar van meerwaarde verbinden van partijen via congressen
8	Capaciteit en middelen	Gesprekspartner met Rijk/DPRA, oa richting Deltafonds voor planperiode 2028 en verder.

1 Inleiding

Dit is de Uitvoeringsagenda ruimtelijke adaptatie Zuid-Nederland. Deze uitvoeringsagenda is opgesteld door het Platform klimaatadaptatie Zuid-Nederland, waarin de voorzitters van 13 werkregio's en medewerkers van de waterschappen en provincies in Noord-Brabant en Limburg samen werken aan ruimtelijke adaptatie.

1.1 Zuid-Nederland staat onder invloed van klimaatverandering

Ons klimaat verandert. Op het gebied van hitte, wateroverlast, droogte en waterveiligheid zien we steeds meer extremen. In de stad wordt het heter, we zien meer tropische dagen en nachten, er valt steeds meer neerslag en hevige regen, in de winter is er veel neerslag en in de zomer is er een tekort, de waterafvoer van rivieren neemt in de winter toe en in de zomer af, de zeespiegel stijgt sneller dan voorzien. Deze verandering in klimaat betekent dat we anders om moeten gaan met de inrichting van onze leefomgeving.

In Zuid-Nederland is de urgentie van klimaatadaptatie groot. De hoge zandgronden in Limburg en Noord-Brabant, de lössgronden in Zuid-Limburg en de kleigronden in het westen en noorden van Noord-Brabant zijn kwetsbaar voor extreem weer. Daarom is het belangrijk de leefomgeving zo in te richten, dat we beter bestand zijn tegen de gevolgen van klimaatverandering. Droogte, hittestress, wateroverlast en overstromingsveiligheid pakken we integraal op met andere opgaven in de leefomgeving. Denk daarbij aan de bouw van nieuwe woningen, het verduurzamen van de huidige bebouwing, wegonderhoud, biodiversiteit en de ontwikkeling van een gezonde leefomgeving en milieu. Daar zetten we zowel technische maatregelen als ruimtelijke instrumenten voor in. We maken gebruik van maatschappelijke interventies en voorlichting. Zo zorgen we ervoor dat onze inrichting en het beheer van de leefomgeving aangepast is op een veranderend klimaat.

1.2 Eén Uitvoeringsprogramma Klimaatadaptatie Zuid-Nederland

De impact van wateroverlast in de zomer van 2016 heeft Zuid-Nederland aangespoord een uitnodiging te maken als aanzet om samen een **Uitvoeringsprogramma Klimaatadaptatie 1.0 (2018)** op te stellen. We gaven aan dat het een traject van de lange adem zou zijn om in Zuid-Nederland uiterlijk in 2050 klimaatbestendig en waterrobuust te zijn. In maart 2020 is als vervolg eerst een **Strategie Klimaatadaptatie Zuid-Nederland** vastgesteld in het Regionaal Bestuurlijk Overleg Maas. Werkregio's en gemeenten stellen uitvoeringsagenda's op, Het uitvoeringsprogramma van Zuid-Nederland ondersteunt de uitvoeringsagenda's van de werkregio's en gemeenten.

Deze Uitvoeringsagenda ruimtelijke adaptatie vormt een onderdeel van het Uitvoeringsprogramma Klimaatadaptatie Zuid-Nederland. We zoeken aansluiting bij het Deltaplan Hoge Zandgronden, dat zich in Zuid-Nederland richt op waterbeschikbaarheid (droogte). Daarvoor stellen de partijen, in aanvulling op uitvoeringsagenda's van individuele organisaties of werkregio's, één Uitvoeringsprogramma Klimaatadaptatie Zuid-Nederland op, dat bestaat uit de volgende delen (zie figuur 1):

A. Ambitie en Strategie: hierin staan de gezamenlijke ambities, doelen en werkwijze geformuleerd om toe te werken naar een klimaatbestendig en waterrobuust Zuid-Nederland in 2050.

B. Werkplan Deltaplan Hoge Zandgronden (DHZ). Dit behelst de beleidsacties en maatregelenprogramma's voor een klimaatbestendiger waterbeschikbaarheid.

C. Uitvoeringsagenda Ruimtelijke Adaptatie Zuid (DPRA). Dit is de uitvoeringsagenda die u nu leest en richt zich in aanvulling op het Werkplan DHZ meer op het ruimtegebruik en het stedelijk gebied van klimaatadaptatie.

Inhoudelijk vormt zoetwater onderdeel van het bredere begrip klimaatadaptatie. Er is gekozen voor twee zelfstandig leesbare documenten: een apart werkplan DHZ en een aparte Uitvoeringagenda ruimtelijke adaptatie. Dit heeft te maken met:

A. financiële stromen vanuit het Deltafonds: die zijn voor zoetwater en ruimtelijke adaptatie anders georganiseerd;

B. andere stakeholders en personen die bij beide processen aangesloten zijn;

C. de fase waarin beide processen verkeren.

Figuur 1: Samenhang uitvoeringsprogramma Klimaatadaptatie Zuid-Nederland.

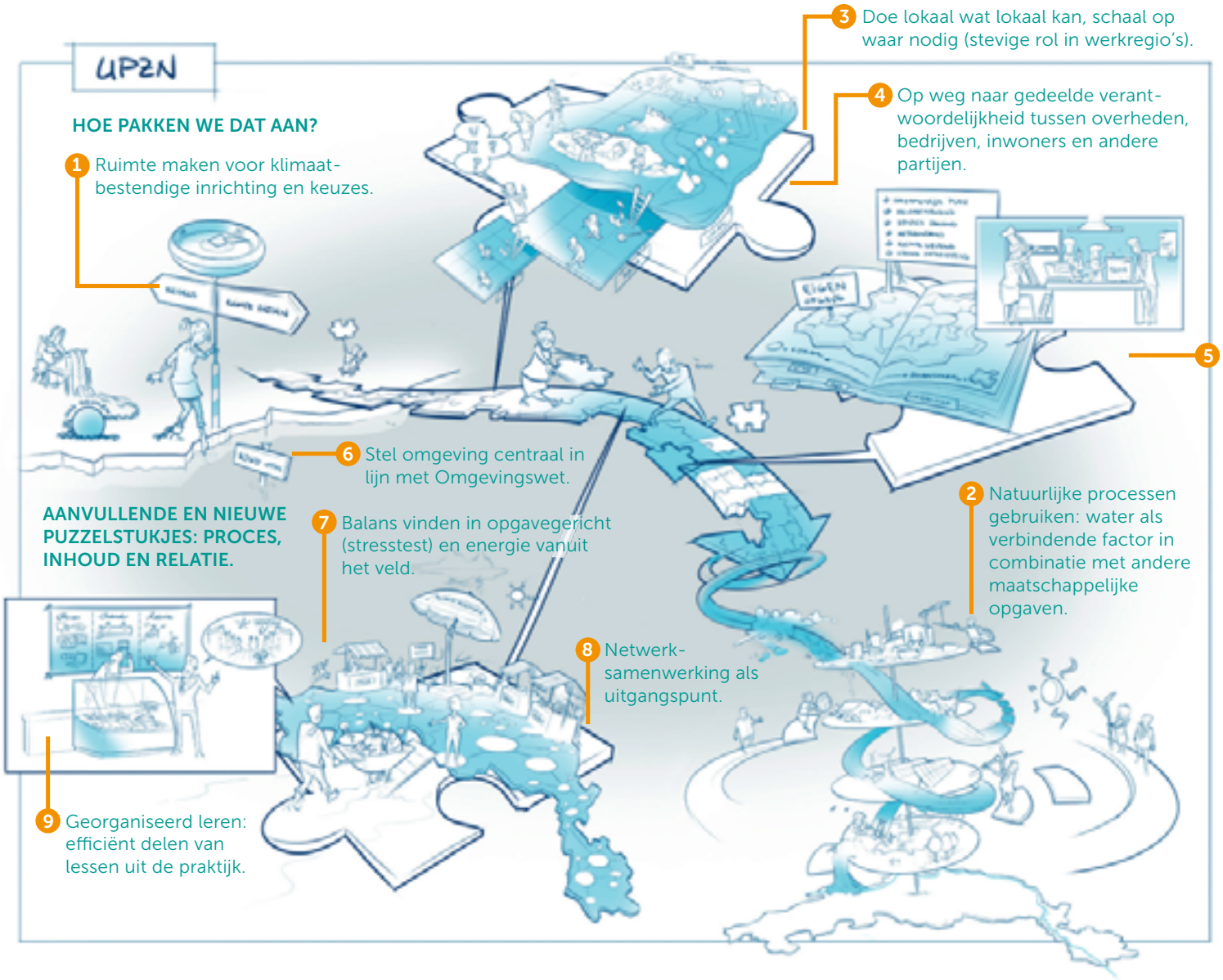
Dit document is een levend document. Bijstelling aan de hand van monitoring gebeurt jaarlijks, om nieuwe inzichten en leerervaringen en de stap naar concrete uitvoering toe te voegen. De regie op de uitvoering ligt primair in de werkregio's en bij de individuele partijen. Zij zorgen samen voor de sturing van de uitvoering en verantwoording over de voortgang en inzet van middelen. Op de schaal van Zuid-Nederland worden afspraken gemaakt over klimaatopgaven die werkregio overstijgend zijn. Waar dat gewenst is, wordt informatie gebundeld als inbreng in het nationale Deltaprogramma.

Het Regionaal Bestuurlijk Overleg Maas (RBOM) in Zuid-Nederland vormt de basis voor het bestuurlijk overleg van het uitvoeringsprogramma klimaatadaptatie Zuid-Nederland. Het RBOM overleg wordt een of enkele malen per jaar uitgebreid met de bestuurlijke trekkers van de 13 werkregio's in Noord-Brabant en Limburg gericht op DPRA (RBOM+). Het RBOM+ is één van de zeven DPRA-gebiedsoverleggen in Nederland. Vanwege de vergelijkbare opgaven en typen gebied zijn de delen A en B afgestemd met de zoetwaterregio Hoge Zandgronden Oost (Rijn-Oost).

1.3 Ambities en doelen van het Uitvoeringsprogramma

De ambitie van het Deltaprogramma is in 2050 een klimaatbestendig en waterrobuust Zuid-Nederland te bereiken. De regio kan in 2050 omgaan met extreem weer, watertekort en een warmer klimaat. De transitie draagt bij aan een mooie, gezonde en welvarende regio. Juist daar waar verschillende vraagstukken samenkomen, loont het om samen te werken. In figuur 2 is in 9 uitgangspunten samengevat hoe de visie uit het Ambitie- en Strategiedocument (Deel A) bereikt kan wordt.

AMBITIE
Om kunnen gaan met extreem weer en watertekorten (nieuwe normaal in 2027).
Én bijdragen aan een mooie, gezonde en welvarende regio.

2027
"We zijn nog niet klaar, maar staan er een stuk beter voor dan in 2020, want we zijn met z'n allen energiek en efficiënt aan de slag gegaan."

Figuur 2: Ambitie en strategie (RBOM 5 maart 2020).

Definitie klimaatbestendige en waterrobuuste regio

In de Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie is de volgende definitie opgenomen voor een klimaatbestendig en waterrobuust gebied:

- De kwetsbaarheden voor extreme omstandigheden van een gebied, inclusief de vitale en kwetsbare functies daarbinnen, zijn bekend;
- In gezamenlijkheid met betrokken overheden, maatschappelijke organisaties en bewoners is een ambitie vastgesteld, met oog voor lokaal handelingsperspectief, kosten en baten;
- Hieruit voortkomende acties zijn uitgevoerd en het gewenste niveau van robuustheid is bereikt;
- Dagelijkse handelen van met name overheden is waar nodig aangepast;
- Het restrisico is bekend en begrepen, bij overheden, bedrijven en burgers;
- De calamiteitenzorg is aangepast aan de restrisico's. Waar nodig zijn burgers en bedrijven bekend met hun persoonlijke handelingsperspectief in geval van een calamiteit;
- Kwetsbaarheid van een gebied wordt ééns in de zes jaar getoetst en waar nodig eerder aan nieuwe (klimaat) inzichten en nieuwe ruimtelijke inrichting en zo nodig aangepast.

Figuur 3: Wateroverlast in Beek. Foto door Mitchell Giebels. Bron: Waterschap Limburg).

1.4 De opgave van ruimtelijke adaptatie

Ruimtelijke adaptatie is het aanpassen van de inrichting van steden, dorpen en het landelijk gebied aan de effecten van klimaatverandering. Het gaat om wateroverlast, hittestress, droogte en gevolgenbeperking na overstromingen (Kennisportaal ruimtelijke adaptatie, 2020). In de volgende alinea's schetsen we de opgave én de oplossingen op hoofdlijnen voor deze 4 thema's. We sluiten af met een pleidooi om ruimtelijke adaptatie breed op te pakken en te verbinden aan andere thema's in het fysieke én sociale domein.

Wateroverlast

Door de klimaatverandering neemt de intensiteit van regenbuien toe. Hagel- en onweersbuien worden zwaarder. Daardoor ontstaat meer overlast, zowel in landelijk als in stedelijk gebied. De trits vasthouden - bergen - afvoeren biedt oplossingsrichtingen. Het begint met water beter vast te houden en te laten infiltreren waar het valt. Is daar het maximum in bereikt, dan wordt gezocht naar manieren om het overtollige water tijdelijk te bergen en vertraagd af te voeren naar het grond- en oppervlaktewater. Pas daarna wordt water afgevoerd (Kennisportaal ruimtelijke adaptatie, 2020).

Hittestress

Hittestress treedt op wanneer de gevoelstemperaturen oplopen, mensen en/of dieren hun warmte niet kwijt kunnen, en daardoor lichamelijke klachten krijgen. Dit uit zich onder andere in verminderde productiviteit en oversterfte onder kwetsbare groepen. Ook hebben warmere temperaturen invloed op de gezonde leefomgeving, bijvoorbeeld door de toename van smog en veranderde omstandigheden voor pollen (hooikoorts) en insecten. Ook infrastructuur staat onder invloed van hitte, denk aan staal in spoorrails of bruggen dat uitzet en asfalt dat veel warmte absorbeert (Kennisportaal ruimtelijke adaptatie, 2020).

De mate waarin hittestress optreedt kan o.a. beïnvloed worden door:

- De hoeveelheid verhard oppervlak (asfalt) te verkleinen;
- De hoeveelheid (schaduwrijk) groen te vergroten;
- Te werken met lichte in plaats van donkere kleuren in de buitenruimte.
- Schaduw door gebouwen en bomen slim in te zetten.
- Rekening te houden met windstromen.

Droogte

Met name de Hoge Zandgronden in Zuid-Nederland zijn kwetsbaar voor droogte. Beken en watergangen kunnen sneller droogvallen en het aanvoeren van water uit rivieren is lastiger. Droogte kan een bedreiging vormen voor de kwaliteit en beschikbaarheid van water. Als er een tekort aan neerslag is of een afname van de rivierafvoer en de watervoorraad van meren, neemt het gebrek aan water toe. In de herfst en winter moet dan veel water vallen om het tekort aan te vullen. De gevolgen van droogte leiden niet alleen tot watertekorten en vervolgens schade aan landbouw en natuur. De kans op natuurbranden en (extra) bodemdaling neemt ook toe. Gebieden met veen en klei klinken dan sneller in, waardoor schade aan gebouwen en infrastructuur plaats kan vinden. De toenemende verdroging door veranderende weersextremen in de toekomst vergroot zeker in Brabant het tekort aan grondwater en leidt tot aanvullende maatregelen (Kennisportaal ruimtelijke adaptatie, 2020).

In het Werkplan zoetwater (Deltaplan Hoge Zandgronden) is een maatregelpakket opgenomen om weerstand te bieden tegen droogte, langs 3 pijlers:

- Robuuster maken watersysteem
- Efficiënter gebruik
- Ruimtelijke adaptatie

Figuur 4: Werk in uitvoering, bron: provincie Noord-Brabant.

Gevolgbeperking na overstroming
Door de klimaatverandering stijgt de afvoer van rivieren, waardoor rivieren kunnen overstromen. Overstromingen kunnen leiden tot schade aan gebouwen en infrastructuur. Slachtoffers (doden en gewonden) en maatschappelijke ontwrichting zijn ook mogelijke gevolgen van overstromingen (Kennisportaal ruimtelijke adaptatie, 2020).

Ruimtelijke ontwikkelingen hebben invloed op de gevolgen van overstromingen, door bijvoorbeeld dijken en terpen te plaatsen en inwonersaantallen laag te houden in overstromingsgevoelige gebieden. Door vitale functies te beschermen en evacuatiemogelijkheden te bieden, kan de kwetsbaarheid voor eventuele overstromingen verminderen. Dit speelt vooral in de kleigebieden in Noord-Brabant.

Meekoppelen met andere opgaven in de fysieke leefomgeving
Belangrijke kenmerken van een klimaatadaptieve leefomgeving zijn de aanwezigheid van openbaar groen en schaduw voor het verkoelen van de stedelijke omgeving en ruimte voor het tijdelijk opvangen en infiltreren van water. Waarbij ruimte voor water in droge perioden als (sport)park, speeltuin of parkeerplaats kan worden gebruikt.

Klimaatverandering betekent dat we anders om moeten gaan met de inrichting van onze leefomgeving. De maatschappelijke meerwaarde bestaat uit de vergroening van de stedelijke

omgeving en toevoeging van water. Vergroening en de toevoeging van water in de stedelijke omgeving heeft voordelen voor de leefbaarheid, volksgezondheid en de economische waarde van het onroerend goed. Meer water en groen draagt ook bij aan de kwaliteit van het woonmilieu en nodigt uit tot recreatie en beweging. Ruimtelijke adaptatie gaat dus om een brede aanpak om de ruimtelijke kwaliteit te versterken. Deze brede aanpak richt zich onder andere op de energietransitie, natuur, gezondheid en economie.

Op 1 januari 2022 treedt naar verwachting de Omgevingswet in werking. De Omgevingswet heeft als doel het bereiken en in stand houden van een balans tussen een veilige en gezonde fysieke leefomgeving en een goede omgevingskwaliteit. De Omgevingswet gaat uit van 'decentraal tenzij', waarbij voor de gebruikers van de wet de 1-loket gedachte uitgangspunt is. Daarmee komt een grotere verantwoordelijkheid voor het beschermen en ontwikkelen van de leefomgeving bij gemeenten te liggen en wordt de opgave van ruimtelijke adaptatie onderdeel van de ontwikkeling van de fysieke leefomgeving als geheel. Dit vraagt van gemeenten om opgaven meer in samenhang met elkaar te zien, tegenstrijdigheden in regelgeving tussen de verschillende overheden op te lossen en om samen met bedrijven en andere partijen de leefomgeving verder te ontwikkelen (Aan de slag met de Omgevingswet, 2020).

1.5 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 is de historie van samenwerken aan klimaatadaptatie in Zuid-Nederland beschreven. In hoofdstuk 3 is beschreven hoe in 2020 gewerkt wordt aan ruimtelijke adaptatie. In hoofdstuk 4 staat de samenwerking omschreven waarbinnen de betrokken partijen zich inzetten om ruimtelijke adaptatie in Zuid-Nederland te realiseren. In hoofdstuk 5 is de bestuurlijke rol in de samenwerking omschreven.

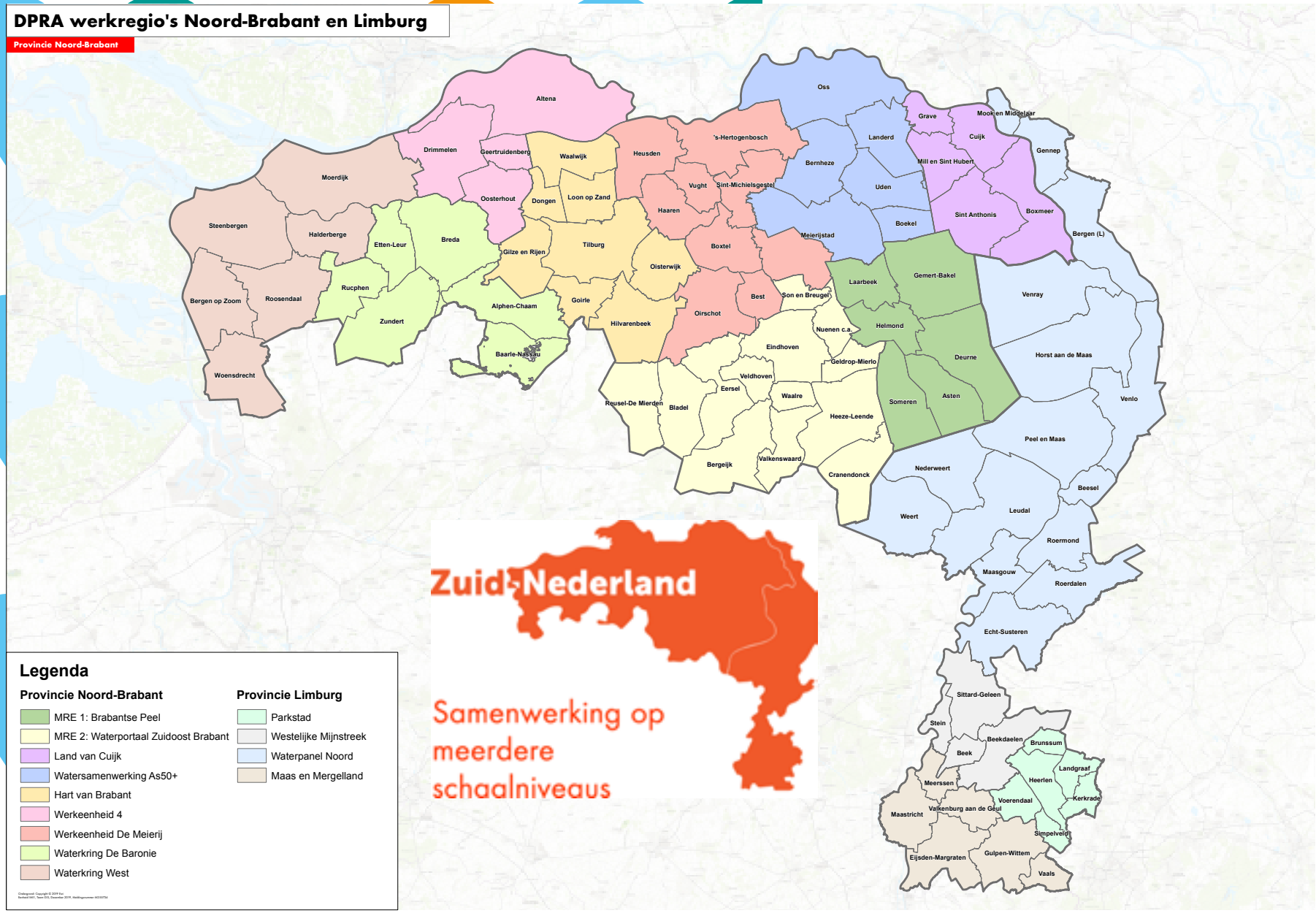
2 Samenwerken aan klimaatadaptatie in Zuid-Nederland

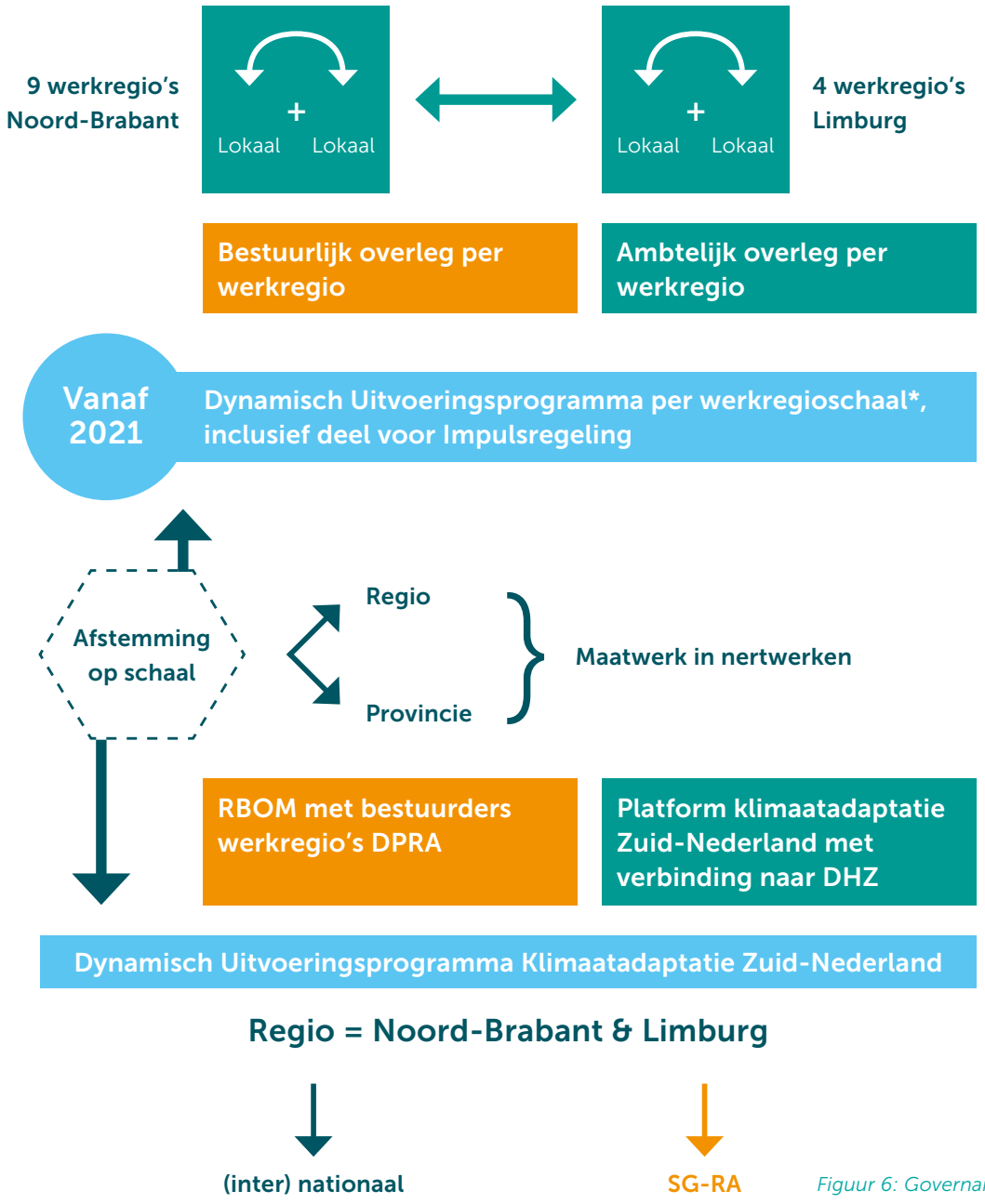
Bij het werken aan ruimtelijke adaptatie zijn gemeenten en werkregio's in de lead, zie punt 3 in figuur 2 in paragraaf 1.3). In deze uitvoeringsagenda beschrijven we de werkregio's (2.1) en de samenwerking tussen werkregio's op het schaalniveau van Zuid-Nederland (2.3). Een van de redenen om samen te werken op de schaalniveau van Zuid-Nederland, was het vrijmaken van uitvoeringsmiddelen in het Deltafonds. Dat heeft inmiddels zijn beslag gekregen in een Impulsregeling ruimtelijke adaptatie, waarvoor de werkregio's aanspreekpunt voor het Rijk zijn (2.2).

2.1 Werkregio's

Zuid-Nederland bestaat uit 13 werkregio's (9 in Brabant en 4 in Limburg), zie figuur 5. In deze werkregio's werken gemeenten met waterschappen en al dan niet formeel met de provincie of andere partijen samen aan beter (afval)waterbeheer. De basis voor een samenwerking in de afvalwaterketen is voor alle 42 samenwerkingsverbanden in Nederland van 2010 tot het eind van 2020 gebaseerd op 3 K's: terugdringen kosten, verbeteren kwaliteit en verminderen (personele) kwetsbaarheid. Dit is verankerd in het Nationaal Bestuursakkoord Water. 'Ruimtelijke adaptatie' is hier sinds 2017 als opgave bij gekomen. De mate waarin deze opgave door de werkregio omarmd is, verschilt. Partijen werken in verschillende werkregio's samen aan het realiseren van de doelstellingen uit het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie.

Figuur 5: Kaart werkregio's Zuid-Nederland.

Uitvoeringsprogramma als middel

Bestuurlijk netwerk

Ambtelijk netwerk

Figuur 6: Governance voor het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie in één oogopslag.

Voor de komende jaren ziet het governance model er voor de regio Zuid-Nederland uit zoals in figuur 6. De individuele overheden vormen de basis ('lokaal + lokaal' in de figuur). De werkregio's zijn het eerste faciliterend niveau als met name gemeenten besluiten om op te schalen. Ter illustratie: de Impulsgelden lopen de komende drie jaar via de werkregio's. Het zijn echter de deelnemende partijen binnen de werkregio's die projecten kunnen indienen om de meerkosten voor ruimtelijke adaptatie gesubsidieerd te krijgen. Via een cyclisch (periodiek herhaald) proces van stresstest, risicodialogen en uitvoeringsagenda's ontstaan maatregelen die uitvoering geven aan een klimaatbestendige regio. Een deel van die maatregelen landt in uitvoeringsagenda's op werkregio schaal, waarvan een deel in aanmerking komt voor cofinanciering uit de Impulsregeling wanneer aan de betreffende eisen wordt voldaan. Op de schaal van Zuid-Nederland wordt gestuurd via een Uitvoeringsprogramma Klimaatadaptatie zoals beschreven in paragraaf 1.2. Bestuurlijk coördineert het RBOM, aangevuld met de bestuurlijke trekkers van de werkregio's (RBOM+). Ambtelijk zorgt het Platform klimaatadaptatie Zuid-Nederland voor de ambtelijke verbinding tussen de werkregio's onderling, gemeenten, waterschappen en werkregio's en met het Deltaplan Hoge Zandgronden. Voor 2020 was het nationaal geformuleerde tussendoel dat in alle gebieden zogeheten risicodialogen[1] worden gevoerd, als opvolging van overal uitgevoerde stresstesten. De meeste risicodialogen worden binnen gemeenten en soms ook bij waterschappen of op werkregioniveau gevoerd. De uitkomsten van de risicodialogen vormen mede de basis van een uitvoeringsprogramma op dit niveau. Waar nodig wordt opgeschaald naar bijvoorbeeld werkregioniveau of wordt gekozen voor de risicodialogen als continu proces op verschillende schaalniveaus.

De praktijk laat dat ook zien: inkooptrajecten voor risicodialogen worden geregeld in werkregio verband gedaan. In deze fysieke en online dialogen worden concrete acties en maatregelen besproken voor ruimtelijke adaptatie. De dialogen verschillen in vorm, afhankelijk van de doelgroep, gebied, onderwerp en bestaande overlegstructuren. Met de risicodialogen ontstaat een beeld hoe de uitvoering van ruimtelijke adaptatie maatregelen er vanaf 2021 uit komt te zien. Het was de planning om deze adaptatiedialogen eind 2020 in alle werkregio's gevoerd te hebben. Door de beperkende maatregelen rondom het COVID-19 virus, zoals maximale groepsgrootte en 1,5 meter tussen personen, schuift de planning op. Ondanks dat, vinden in meerdere werkregio's dialogen (deels digitaal) wel al plaats (zie Bijlage 3).

In het ambtelijk Platform Klimaatadaptatie Zuid-Nederland stemmen vier keer per jaar de ambtelijk trekkers van de 13 DPRA-werkregio's uit Brabant en Limburg en beleidsmedewerkers van gemeenten, waterschappen, provincies, Rijk en Brabant Water samen af. Zij zorgen onder voorzitterschap van de provincie Noord-Brabant voor coördinatie tussen de werkregio's en informatie-en kennisuitwisseling, mede door veldbezoeken en workshops over actuele thema's. In de meeste gemeenten en waterschappen vindt ook al uitvoering van ruimtelijke adaptatie maatregelen plaats. Figuur 7 laat zien hoe de beleidsinstrumenten bij individuele overheden zich verhouden tot uitvoeringsagenda op werkregio schaal, het pakket met fysieke maatregelen dat in aanmerking komt voor de impulsregeling en de uitvoeringsagenda Zuid-Nederland.

In Bijlage 3 is per werkregio beschreven:

- hoe de werkregio is samengesteld,
- wie de contactpersoon is,
- waar eventueel meer informatie te vinden is, inclusief voorbeeldprojecten
- waar de werkregio staat eind 2020 en wat de plannen zijn voor 2021 en verder.

2.2 Impulsregeling Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie

De Rijksbijdrage Impulsregeling Klimaatadaptatie kan gebruikt worden om uitvoering te geven aan de 'uitvoeringsagenda's van de werkregio's. De impulsregeling is bedoeld om de versnelling van de aanpak van klimaatadaptatie door decentrale overheden

[1] *Risicodialogen is de term uit het Deltaplan ruimtelijke adaptatie. Deze dialogen kunnen verschillende benamingen en verschijningsvormen hebben, afhankelijk van de (integrale) beleidscontext waarbinnen deze dialogen worden gevoerd, bijvoorbeeld klimaatgesprekken, adaptatiedialogen of omgevingsdialogen.*

Figuur 7: Samenhang Uitvoeringsagenda Zuid-Nederland met impulsgelden en uitvoeringsagenda's werkregio's

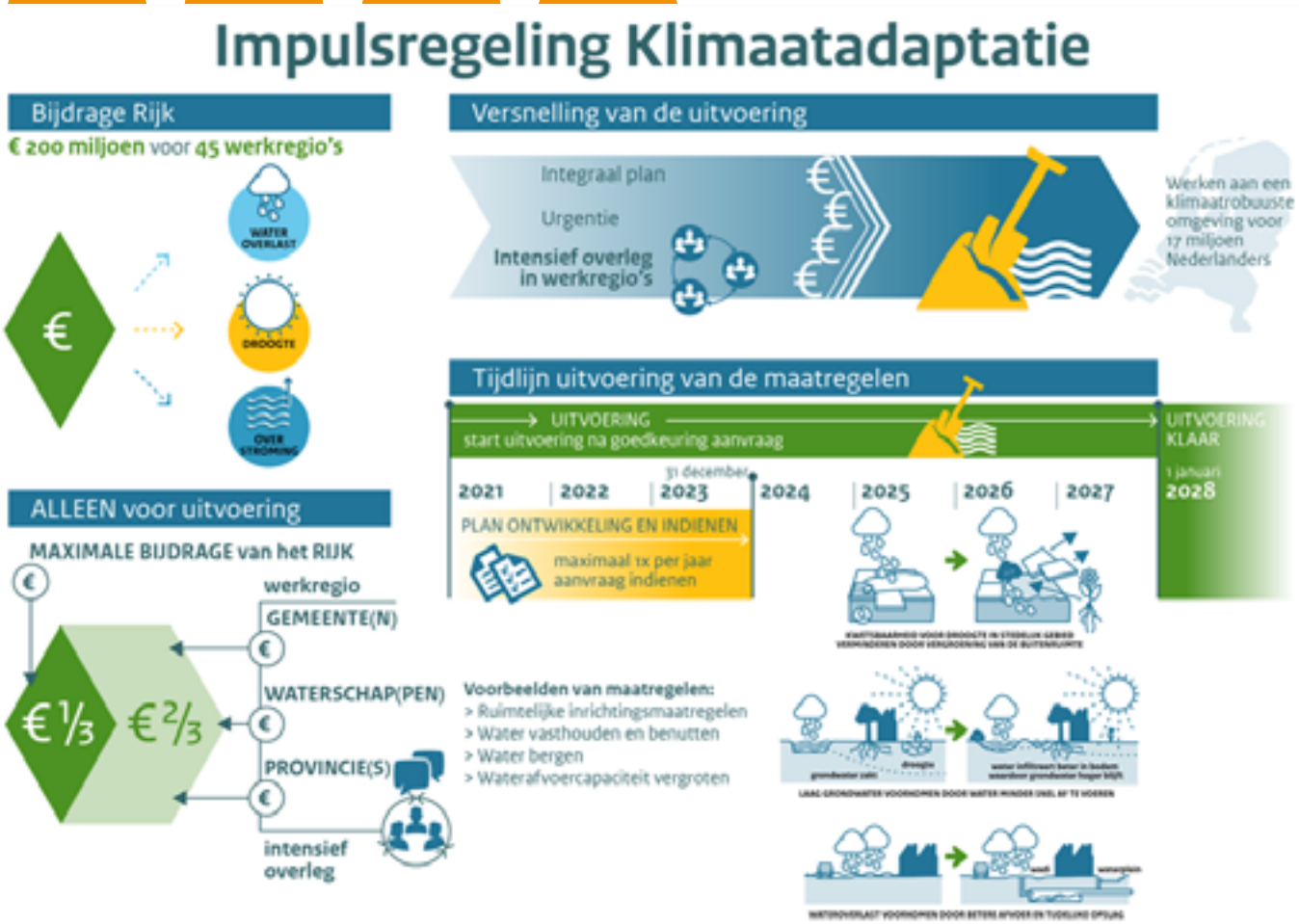
financieel te ondersteunen. De Rijksbijdrage biedt de mogelijkheid om adaptatie-maatregelen versneld uit te voeren en al geplande maatregelen uit te breiden met een adaptatiecomponent of nieuwe adaptatie-maatregelen op te pakken.

De Impulsregeling Klimaatadaptatie heeft een budget van €200 miljoen, verspreid over zes jaar voor heel Nederland. Het Rijk heeft een maximaal plafond voor de Rijksbijdrage per werkregio bepaald. Opgeteld gaat het in totaal om €40 miljoen Rijks-bijdrage voor de 13 werkregio's in Zuid-Nederland. Tegenover dit bedrag dienen initiatiefnemers van adaptatie-maatregelen in de werkregio's een eigen bijdrage te leveren van tenminste €80 miljoen.

Hiermee draagt het Rijk een derde bij van het benodigde bedrag en initiatiefnemers twee derde deel. In het Uitvoeringsprogramma Zuid-Nederland 1.0 is de regionale bijdrage geschat op enkele tientallen miljoenen per jaar (rond de 70 miljoen euro voor uitvoeringsmaatregelen). Daarmee lijkt

Figuur 8: Vertegenwoordigers van de 4 overheden (Rijk, provincie, gemeenten, waterschappen) vieren het vaststellen van het bestuursakkoord klimaatadaptatie.

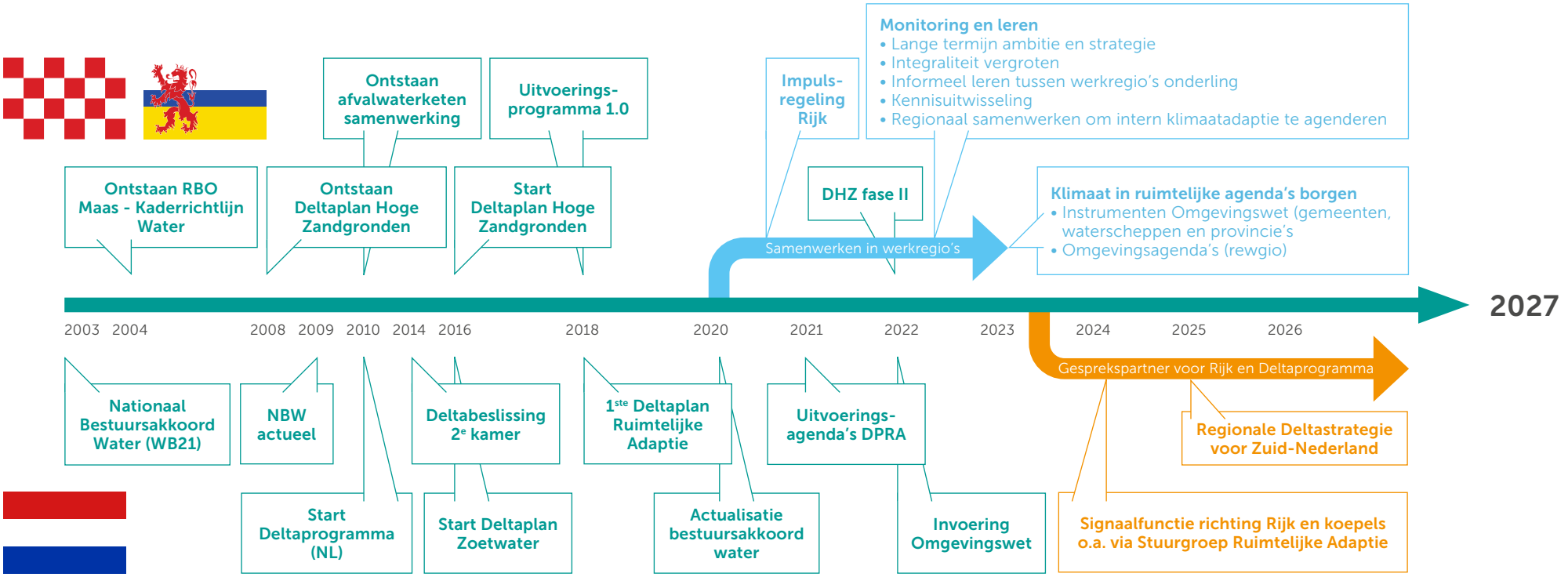
Figuur 9: Infographic Impulsregeling ruimtelijke adaptatie. Deze infographic en bijbehorende documentatie is te raadplegen op https://ruimtelijkeadaptatie.nl/overheden/sra/impulsregeling-klimaatadaptatie/

de eigen regionale bijdrage voor Zuid-Nederland als geheel geen knelpunt, maar sommige werkregio's of gemeenten ervaren de 2/3e eigen bijdrage wel als een knelpunt.
In 2021, 2022 en/of 2023 kan een werkregio de bijdrage aanvragen op basis van een uitvoeringsagenda die binnen de werkregio is opgesteld. Op https://ruimtelijkeadaptatie.nl/overheden/sra/impulsregeling-klimaatadaptatie/ is alle informatie vinden over het indieningsproces, en de randvoorwaarden en criteria waar een aanvraag aan dient te voldoen.

2.3 Zuid-Nederland

Zuid-Nederland kent een decennialange samenwerking op het gebied van water en klimaat. De tijdlijn op pagina 23 (figuur 10) vat de belangrijkste mijlpalen in die samenwerking samen. Het kijkt 20 jaar terug en 7 jaar vooruit. De tekstblokken en figuren boven de jaartallen geven de mijlpalen in de regio aan, die onder de jaartallen geven de mijlpalen op nationale schaal aan.

Sinds 2003 is er een Regionaal Bestuurlijk Overleg Maas (RBOM). Dit RBOM coördineert de uitvoering van de Kaderrichtlijn Water in het Nederlandse deel van het stroomgebied van de Maas. Het RBOM coördineert ook het Deltaplan Hoge Zandgronden, waarvan de planvorming rond 2008 en de uitvoering sinds 2016 startte. Sinds 2010 werken de werkregio's samen in de afvalwaterketen (zie de beschrijving in paragraaf 2.1). Na de extreme neerslaggebeurtenissen in de zomer van 2016 in Noord-Brabant en Limburg ontstond in het Deltaprogramma de behoefte om werk te maken van een Deltaplan ruimtelijke adaptatie, waarin meer dan voorheen in stappen gestuurd ging worden richting de aanpak van de opgave via de trits weten - willen - werken. In Noord-Brabant en Limburg ontstond de behoefte om hier invloed op uit te oefenen, waardoor het Platform Klimaatadaptatie in Zuid-Nederland is ontstaan. Hiervoor zijn o.a. de voorzitters van de werkregio's uitgenodigd, aangevuld met medewerkers van provincies, waterschappen, Rijk en drinkwaterbedrijven.

Figuur 10: Tijdlijn samenwerken water en klimaatadaptatie in Zuid-Nederland

Voor de komende jaren schetsen we de volgende ontwikkelingen:

1. **Impulsregeling:** De uitvoering krijgt een impuls via de Impulsregeling Ruimtelijke Adaptatie. Werkregio's kunnen een aanvraag indienen bij het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie.
2. **Klimaatadaptatie in ruimtelijk beleid.** Klimaatadaptatie krijgt, naast andere opgaven in de fysieke leefomgeving, een steviger plek in het ruimtelijk beleid. De instrumenten van de Omgevingswet bieden hier ingangen voor. Zo is klimaatadaptatie een van de belangrijke onderwerpen in de Nationale omgevingsvisie.
3. **Samenwerking Rijk-regio in het Deltaprogramma.** De regio blijft in gesprek met het Rijk over de uitvoering van het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie. De wens vanuit het Deltaprogramma om te werken naar Regionale Deltastrategieën, waarin zoetwater, ruimtelijke adaptatie en waterveiligheid samen worden uitgewerkt, is hierin een belangrijke drijvende kracht.
4. **Meer doen met minder middelen.** De capaciteit en middelen staan onder druk, met name bij gemeenten. Samenwerken en leren van elkaar kan een hulpmiddel zijn om met minder, meer voor elkaar te krijgen.
5. **Implementatie Omgevingswet** De Omgevingswet vraagt om een samenhangende benadering van de leefomgeving. Dat vraagt om meer samenwerking tussen sectoren en een manier van werken waarbij opgaven met elkaar in verband worden gebracht. Onder de Omgevingswet is integrale samenwerking tussen de overheden van belang, net als participatie met de samenleving.

3 Activiteiten klimaatadaptatie op de schaal van Zuid-Nederland

De basis van de uitvoeringsagenda in Zuid-Nederland wordt gevormd door de uitvoeringsagenda's van de 13 werkregio's. De uitvoeringsagenda's van de werkregio's zijn op hun beurt opgebouwd uit elementen van de uitvoeringsagenda's van de deelnemende partijen (sowieso gemeenten, soms aangevuld met andere partners zoals het waterschap) binnen de werkregio.

Binnen de werkregio's worden de specifieke opgaven door elke deelnemende partij in beeld gebracht, onder andere via de risicodialogen, en worden maatregelen vastgesteld en projecten opgestart. Elke werkregio kiest hierbij een eigen vorm en planning. Bijlage 3 beschrijft per werkregio de stand van zaken per januari 2021.

De meerwaarde van samenwerken in Zuid-Nederland vloeit voort uit de vier in paragraaf 2.3 geschetste ontwikkelingen voor de komende jaren:

1. Impulsregeling
2. Klimaatadaptatie in ruimtelijk beleid
3. Samenwerking Rijk-Regio in het Delta-programma
4. Meer doen met minder middelen

De meerwaarde zit voor de periode 2020-2023 enerzijds op monitoring voor het behalen van doelen voor klimaatadaptie en leren van elkaar. Anderzijds zit de meerwaarde van samenwerking op het borgen van klimaat- en ruimtelijke adaptatie in ruimtelijke agenda's van provincies en gemeenten. De rol van gesprekspartner richting het Rijk is de afgelopen jaren waardevol gebleken. Dit blijft de komende jaren ook het geval, bijvoorbeeld bij het uitwerken van zogeheten 'regionale Deltastrategieën' en van de besteding van het Deltafonds na 2027.

Gezamenlijk maatregelen bepalen voor ruimtelijke adaptatie gebeurt op meerdere schaalniveaus. In de volgende paragrafen definiëren we een aantal activiteiten die partijen samen willen oppakken, met een voorstel op welk schalniveau dat het meest logisch is om dat te doen. Dit is niet bedoeld als uitputtende lijst van activiteiten, wel als een lijst waar partijen het over eens zijn dat dit tenminste moet gebeuren. De vorm, planning en intensiteit waarmee partijen de activiteiten uitvoeren, is onderdeel van nadere uitwerking, waarbij het genoemde schaalniveau bepaalt.

3.1 Ambitie en strategie bepalen

Gezamenlijk werken aan een lange termijn ambitie helpt om het thema ruimtelijke adaptatie op de agenda te krijgen en houden. De samenwerking op het niveau van Zuid-Nederland biedt kansen om de integraliteit tussen verschillende opgaven te formuleren en vorm te geven binnen verschillende schaalniveaus. De werkregio's in Zuid-Nederland verkennen hierin samen op welke manier zij invulling geven aan de gezamenlijke lange termijn ambitie. Dat levert kansen op om te leren van elkaars projecten en maatregelen die

volgen uit integrale aanpakken. Het werken aan klimaatadaptatie is niet eenmalig, maar een cyclisch proces dat invulling geeft aan de opgave om uiteindelijk in 2050 klimaatbestendig en waterrobuust te zijn.

Schaalniveau	Activiteiten ambitie en strategie bepalen
Gemeente/ waterschap	Vertalen in eigen (omgevings-)visies, programma's en omgevings-plannen/waterschapsverordeningen
Werkregio	Uitwerking van gezamenlijke ambitie (+strategie) voor ruimtelijke adaptatie bepalen, in afstemming met andere regionale samenwerkingsverbanden.
Provincie/ regio's	Vertalen in eigen omgevingsvisie en -agenda's, programma's en verordening. Uitvoering geven aan Visie Klimaatadaptatie (Noord-Brabant) en de visie omgaan met extreem weer en watertekorten (Limburg)
Zuid-Nederland	Eén gezamenlijke ambitie en strategie voor klimaatadaptatie (Deel A van het Uitvoeringsprogramma Klimaatadaptatie)

3.2 Monitoring

Om de (gezamenlijke) ambities en doelstellingen ook daadwerkelijk te halen, is het behulpzaam de beweging hier naartoe te monitoren. Door middel van monitoring kan gepeild worden in hoeverre de ambities en doelstellingen uit paragraaf 1.3 ook daadwerkelijk behaald zijn. Het gezamenlijk definiëren en bijhouden van indicatoren helpt gemeenten, waterschappen en provincies om hun voortgang in een eigen monitor te evalueren. Uiteraard moet daarbij goed gekeken worden in hoeverre de indicatoren aansluiten bij de lokale doelen en wensen. Het vooraf inzichtelijk maken van indicatoren zorgt ervoor dat de partijen de samenwerking op het niveau van Zuid-Nederland elkaar op kunnen zoeken voor ondersteuning wanneer ze de doelstellingen en ambities niet dreigen te behalen. Werkregio's kunnen van elkaar leren, en kennis en ervaring uitwisselen.

Schaalniveau	Activiteiten monitoring
Gemeente/ waterschap	Eigen monitor (indien van toepassing)
Werkregio	Projectmonitoring Impulsregeling
Provincie/ regio's	Eigen monitor
Zuid-Nederland	Ontwikkelen monitor voor onderling leren van elkaar en inzicht in de beweging naar klimaatbestendig handelen.

3.3 Risicodialogen

In een risicodialoog bespreken partijen welke maatregelen genomen moeten worden en met wie, gericht op een vertaling van inzichten uit o.a. stresstesten naar uitvoering. Het merendeel van de risicodialogen vindt plaats op de schaal van de gemeenten en werkregio's. Daar waar problematiek of partijen de gemeentegrens overstijgen, hebben waterschappen (bijvoorbeeld richting landbouw) of regionale samenwerkingsverbanden zoals werkregio's (bijvoorbeeld richting woningcorporaties en GGD-en) een rol. Ook provincies nemen deel aan die dialogen.

Het thema vitale en kwetsbare infrastructuur overstijgt het niveau van de werkregio. Het Rijk is primair verantwoordelijk voor alle Vitale & Kwetsbare functies. Onder Vitale & Kwetsbare functies vallen onder andere: energienetwerken, IT-infrastructuur, wegennet (rijks, provinciaal, gemeentelijk) incl. alle infrastructurele kunstwerken als bruggen, vaarwegen, spoorwegen. Ook is het rijk, samen met de provincies, primair verantwoordelijk voor voldoende en schoon drinkwater. De provincies zien een coördinerende rol voor zich t.a.v. de sectoren Olie, Chemie en provinciale wegen. De provincies brengen de kwetsbaarheden van de eigen provinciale wegen (incl. kunstwerken) in beeld en gaan intern de dialoog aan om deze klimaatbestendig te maken. Het is aan de gemeenten om dit ook voor de gemeentelijke wegen te doen.

Ook een thema als het ontwikkelen van klimaatbestendige bedrijventerreinen leent zich voor een werkregio-overstijgende aanpak of voor aansluiting bij bestaande netwerken van bijvoorbeeld bedrijventerreinen die gericht zijn op andere thema's dan klimaatadaptatie.

Schaalniveau	Activiteiten risicodialoog
Gemeente/ waterschap	Lokaal en werkregionaal, welke kansen en risico's pak je aan en met wie?
Werkregio	
Provincie/ regio's	Vitale en kwetsbare infrastructuur e.a., rol regio's Noordoost Brabant, Metropool Regio Eindhoven (MRE), de Limburgse klimaatcoördinatoren en beide Provincies. Deels coördinerend, deels als deelnemer in het nationale project Vitaal & Kwetsbaar waarin het Rijk leidend is.
Zuid-Nederland	De risicodialogen worden vooral op andere schaalniveaus opgepakt. Ervaringen worden gedeeld in het Platform.

3.4 Maatregelen vastleggen

Ruimtelijke adaptatie is een breed onderwerp dat belegd kan worden in verschillende projecten en programma's op verschillende schaalniveaus. Daarom is het nuttig inzicht te krijgen in de verschillende programma's die op zowel lokaal, werkregio als regionaal niveau bestaan. Vanuit het niveau van Zuid-Nederland is het vinden van verbinding naar uitvoering op andere schaalniveaus nodig om ervoor te zorgen dat het uitvoeringsprogramma klimaatadaptatie Zuid-Nederland wordt uitgevoerd.

Tabel 1: Overzicht kerninstrumenten Omgevingswet per overheid.

Schaalniveau	Activiteiten maatregelen vastleggen
Gemeente/ waterschap	Klimaatadaptatie programma (integraal met GRP, groen, duurzaamheid, etc), instrumenten Omgevingswet, WBP, meerkosten ruimtelijke adaptatie in begroting onderbrengen
Werkregio	Uitvoeringsagenda (w.o. maatregelenprogramma's t.b.v. Impulsgeld)
Provincie/ regio's	Regionaal programma Water en Bodem in samenhang met waterbeheerplannen van waterschappen en aanverwante programma's zoals BodemUp
Zuid-Nederland	Uitvoeringsagenda en agendering/ verbinding naar uitvoering op andere schaalniveaus, NOVI / BO-MIRT

3.4.1 Ruimtelijk beleid

Zoals in paragraaf 1.4 aangegeven is het volgens de Omgevingswet de uitdaging om ruimtelijke adaptatie integraal onderdeel te laten zijn van alle opgaven in de fysieke leefomgeving. De instrumenten van de Omgevingswet bieden de mogelijkheid om ruimtelijke adaptatie vast te leggen in omgevingsbeleid.

Kijk voor meer informatie over de kerninstrumenten van de Omgevingswet op:

- Klik hier voor algemene informatie over de Omgevingswet;
- Klik hier voor informatie over de Omgevingswet en gemeenten;
- Klik hier voor informatie over de Omgevingswet en provincies;
- Klik hier voor informatie over de Omgevingswet en waterschappen.

Omgevingsvisies; van nationaal naar lokaal

In 2019 heeft het Rijk de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) opgesteld. Daarin worden opgaven als klimaatverandering, energietransitie, circulaire economie, bereikbaarheid en woningbouw genoemd als urgente opgaven die zowel lokaal, nationaal als wereldwijd spelen. Het klimaatbestendig inrichten van Nederland is één van de prioriteiten. Dit vraagt om keuzes voor een ruimtelijk adaptieve inrichting van zowel het stedelijk als het landelijk gebied, met oog voor de kwaliteit van de leefomgeving. Speciale aandacht is nodig voor de vitale onderdelen van de infrastructuren (zoals energie, telecom, IT-voorzieningen, nationale veiligheid, hoofdinfrastructuur, water en zorgvoorzieningen).

Rijk	Provincie	Waterschap	Gemeente
Nationale omgevingsvisie	Provinciale omgevingsvisie	-	Gemeentelijke omgevingsvisie
Programma's	Programma's	Programma's	Programma's
Regels voor activiteiten	Omgevingsverordening	Waterschapsverordening	Omgevingsplan
Projectbesluit	Projectbesluit	Projectbesluit	Projectprocedure
Omgevingsvergunning	Omgevingsvergunning	Omgevingsvergunning	Omgevingsvergunning

De omgevingsvisie van de provincie Noord-Brabant (november 2018) omschrijft klimaatadaptatie als één van de vier hoofdopgaven: Brabant klimaatproof. De provinciale Visie klimaatadaptatie (juni 2020) is een concretere uitwerking van deze hoofdopgave. Uitgangspunt van de visies is dat klimaatadaptatie als vanzelfsprekend onderdeel wordt gezien van de provinciale opgaven en geborgd wordt in provinciale programma's. Het gaat namelijk om een brede maatschappelijke opgave die raakt aan: wonen, werken, infrastructuur, mobiliteit, landbouw, voedsel, natuur, biodiversiteit, een concurrerende duurzame economie, energietransitie etc. Met de visie op klimaatadaptatie heeft de provincie Noord-Brabant een aanpak in hoofdlijn vastgesteld van een waterrobuuste inrichting van Brabant, met een gebiedsgerichte en samenhangende benadering op basis van (deel)stroomgebieden. De provincie continueert de regie op het met de samenwerkende overheden tot stand komen van het uitvoeringsprogramma klimaatadaptatie Zuid-Nederland.

Naar verwachting zullen Provinciale Staten van de Provincie Limburg in april 2021 de Omgevingsvisie Limburg vaststellen. De Omgevingsvisie Limburg vervangt het in 2014 vastgestelde Provinciaal Omgevingsplan Limburg (POL2014). Het inspelen op klimaatverandering is benoemd als één van de belangrijke uitdagingen. De beken en beekdalen moeten klimaatbestendig zijn. Het gaat ook om een nieuwe inrichting van het regionaal watersysteem om zowel bij droge als natte periode voldoende water te hebben en wateroverlast te voorkomen. Verder gaat het om het inrichten van de gebouwde omgeving op een klimaatbestendige manier om hittestress en lokale wateroverlast te voorkomen.

Binnen de provincie Noord-Brabant wordt in 4 ruimtelijke regio's gewerkt aan Regionale Omgevingsagenda's. Hierin worden de Nationale en provinciale Omgevingsvisies nader uitgewerkt voor de regio's Noordoost-Brabant, Zuidoost-Brabant / MRE, Hart van Brabant en West-Brabant.

Gemeenten stellen omgevingsvisies vast onder de Omgevingswet. Naast de omgevingsvisie, beschrijft de Omgevingswet het programma en omgevingsplan als instrumenten voor gemeenten. De ambities en opgaven (klimaatadaptatie, landbouw, energietransitie, woningbouwopgave etc.) uit de omgevingsvisie worden in programma's concreter uitgewerkt. Dit kan thema- of gebiedsgericht. Waarbij wordt aangegeven wat de gemeente wil beschermen en ontwikkelen in de leefomgeving. Het programma omschrijft welke maatregelen de gemeente neemt en met wie de ambities en doelen uit de visie worden uitgewerkt. In de omgevingsvisie en het programma staan geen regels die juridisch bindend zijn voor inwoners en ondernemers in de gemeente. Die legt de gemeenteraad vast in het omgevingsplan. Daarmee is duidelijk welke ontwikkelingen en mogelijkheden er zijn in de fysieke leefomgeving.

In het omgevingsplan staan de regels over wat per locatie wel en wat niet mag. Inwoners, ondernemers, organisaties en overheid zijn samen verantwoordelijk voor het realiseren van de ambities en opgaven uit de omgevingsvisie (Aan de slag met de Omgevingswet, 2020). Waterschappen plannen maatregelen waarmee zij reageren en anticiperen op zaken als ruimtelijke ontwikkelingen, klimaatverandering, bodemdaling of energietransitie. Dat doen zij met het onder de Omgevingswet (Ow) wettelijk verplichte WBP (voorheen het waterbeheerplan) (Unie van waterschappen, 2020). Met name gemeenten hebben onder de Omgevingswet de taak om de verschillende activiteiten en opgaven in de leefomgeving tegen elkaar af te wegen en wel of niet ruimte te geven in de leefomgeving.

3.4.2 Energietransitie

De energietransitie (terugdringen uitstoot CO_2/ broeikasgassen en het tegengaan van de opwarming van de aarde door klimaatverandering) kent

diverse processen die een relatie hebben met klimaatadaptatie in het algemeen en ruimtelijke adaptatie in het bijzonder. Nederland is opgedeeld in 30 regio's die ieder werken aan een Regionale Energie Strategie, waarin staat hoe de regio duurzame energie opwekt en warmtebronnen gebruikt om het gebruik van kolen en aardgas terug te dringen. Deze Regionale Energie Strategieën leiden tot gebiedsprocessen, om duurzame opwek van wind- en zonne-energie en warmte mogelijk te maken. In deze gebiedsprocessen zoeken partijen de samenhang met onder andere klimaatadaptatie. In de regio Hart van Brabant is er voor gekozen om de RES uit te breiden tot REKS, waarbij de K van Klimaatadaptatie integraal onderdeel vormt van de aanpak.

De Transitievisies Warmte die alle gemeenten in 2021 opstellen om richting 'aardgasvrij' te gaan, leiden tot 'wijkuitvoeringsplannen'. De relatie met klimaatadaptatie zit hem in het aanleggen van nieuwe infrastructuur in de openbare ruimte (werk met werk maken) en het activeren van bewoners en bedrijven om hun huis zowel aardgasvrij als klimaatbestendig te maken. De vraag naar koelte bij toenemende hitte is daarbij een belangrijk aandachtspunt.

3.4.3 Milieu

Het is nodig dat de uitstoot van stikstof en PFAS teruggedrongen wordt om negatieve effecten op de natuur en waterkwaliteit te verminderen. Stikstofoxiden (NOx) en ammoniak (NH3) zijn schadelijk voor de natuur als er te veel van in de lucht, bodem of water terecht komt. Planten als bramen, brandnetels en gras gaan er harder door groeien en overwoekeren andere planten. Daardoor verdwijnen ook insecten, vlinders en vogels (Milieu centraal, 2020). Door in te zetten op een gebiedsgerichte en integrale benadering, kunnen doelen in een gebied in samenhang worden bekeken. De vermindering van stikstof in de natuur en stoffen als PFAS in water leidt tot een verhoging van de natuurkwaliteit als geheel. Het gaat om maatregelen die integraal samenhangen met ruimtelijke adaptatie, zoals het verhogen van de grondwaterstand, zodat de bodem minder verzuurt en het vergroten van leefgebieden van dier- en plantensoorten, zodat de biodiversiteit versterkt wordt.

3.5 Kennisuitwisseling & agendering

Wanneer werkregio's te maken krijgen met thema's waar zij niet direct een antwoord of invulling voor hebben, biedt samenwerking in Zuid-Nederland de kans deze thema's gezamenlijk te adresseren. Hiermee kunnen werkregio's samen oplossingen zoeken voor deze thema's. De werkregio's en andere deelnemers aan het platform klimaatadaptatie Zuid-Nederland bepalen zelf welke -op dat moment urgente- thema's ze agenderen. Denk daarbij bijvoorbeeld aan het ontwikkelen van klimaatbestendige bedrijventerreinen, het omgaan met natuur- en bermbranden en de manier waarop gebiedsgericht gewerkt kan worden in het kader van droogte. Hiermee hoeft iedere werkregio oplossingsrichtingen voor deze thema's dus niet voor zichzelf uit te zoeken en daar tijd, energie en geld in te investeren. Daarbij is het nodig om binnen gemeenten en waterschappen kennis te delen tussen afdelingen en integraal te werken aan ruimtelijke adaptatie. Daarnaast wordt door veldbezoeken van het Platform geleerd uit de praktijk van partners.

Schaalniveau	Activiteiten kennisuitwisseling en agendering
Gemeente/ waterschap	Verschillende afdelingen
Werkregio	Tussen gemeenten, waterschap en tussen en met werkregio trekkers.
Provincie/ regio's	Tussen en met werkregio trekkers. Websites/klimaatportaal
Zuid-Nederland	Tussen en met werkregio trekkers en provincies, onder andere via veldbezoeken en het gezamenlijk monitoren van de voortgang

3.6 Communicatie

Op niveau van Zuid-Nederland wordt een app gemaakt die helpt in het uitwisselen van kennis, evenementen, data en bestanden tussen de 13 werkregio's. Dit is een eigen besloten omgeving, waarin informatie gedeeld kan worden. Verder gaat het in de communicatie om het delen van voorbeelden, waarbij zowel van goede als (deels) mislukte voorbeelden geleerd kan worden.
De communicatie richting inwoners, maatschappelijke instellingen en bedrijven ligt bij de individuele overheden. Vaak zijn dat de gemeenten, die soms ondersteund worden door een waterschap of een regionale samenwerking, bijvoorbeeld via de 'Fijn' communicatiestrategie van de Regio Noordoost-Brabant, het portaal www.klimaatadaptatiebrabant.nl met onder andere het Klimaatwarenhuis of alle communicatiemiddelen van 'Waterklaar' van het Waterpanel-Noord.

Schaalniveau	Activiteiten communicatie
Gemeente/ waterschap	Zeer divers
Werkregio	-
Provincie/ regio's	Regionale campagne gericht op bewustwording, bijvoorbeeld Noordoost Brabant en Waterpanel-Noord, of www.klimaatadaptatiebrabant.nl
Zuid-Nederland	Relevante documenten, goede en deels mislukte voorbeelden ontsluiten in een besloten (digitale) leeromgeving

3.7 Partijen verbinden

Gezamenlijk kan op het niveau van Zuid-Nederland gewerkt worden aan het verbinden van nieuwe partijen, zoals woningcorporaties, aan de klimaatadaptatie opgave. Door symposia te organiseren op provinciaal niveau en een selectie aan partijen te benaderen, verbindt Zuid-Nederland nieuwe partijen aan de opgave van klimaatadaptatie.Daarmee wordt de bewustwording vergroot. De werkregio's en samenwerkingspartners in Zuid-Nederland kunnen ook lokaal partijen verbinden. Werkregio's en deelnemende partijen in werkregio's kunnen bijdragen aan (lokale) initiatieven van andere partijen die zich bezighouden met klimaatadaptatie.Partijen binnen de provincie Limburg zijn sinds 2018 verbonden door de oprichting van de Bestuurlijke Klimaatadaptatie Tafel Limburg (BKaL). De BKaL coördineert en faciliteert de activiteiten rondom waterbeschikbaarheid en klimaatadaptatie. Aan de tafel 'zitten' alle 31 gemeenten, de Provincie Limburg, de WML, de LLTB, de 3 TBO's, de Natuur- en Milieufederatie, de WVL, de veiligheidsregio's en de GGD. Waterschap Limburg zit de BKaL voor en verzorgt het secretariaat.

Schaalniveau	Activiteiten partijen binden
Gemeente/ waterschap	Lokale bewonersinitiatieven, ondernemers
Werkregio	o.a. met waterschap, woningcorporaties, provincie, GGD, hoveniers e.a.
Provincie/ regio's	Gebiedsgerichte aanpak groen blauw, o.a. Design thinking, congressen, bedrijventerreinen, woningcorporaties, onderwijs
Zuid-Nederland	Waar van meerwaarde, verbinden van partijen via o.a. congressen

3.8 Capaciteit en middelen

Samen hebben de werkregio's in Zuid-Nederland een belangrijke signaalfunctie richting het Rijk. Onderling sparren kan leiden tot inzicht in kansen en belemmeringen die zich op een hoger schaalniveau voordoen. Van daaruit kan Zuid-Nederland als geheel een oproep doen aan het Rijk. Dit kan ook ingezet worden naar elkaar. Mocht een werkregio een kans zien, dan kunnen andere werkregio's van die kennis, informatie en ervaring gebruik maken. Hetzelfde geldt voor het verdelen van capaciteit binnen de werkregio.

Schaalniveau	Activiteiten borgen capaciteit en middelen
Gemeente/ waterschap	Intern blijven verankeren en thema verbreden (meerkosten ruimtelijke adaptatie in begrotingen)
Werkregio	Taken verdelen; personeel uitwisselen
Provincie/ regio's	Subsidies risicodialogen, adviseurs beschikbaar, cofinanciering (Noord-Brabant)
Zuid-Nederland	Gesprekspartner met Rijk/DPRA, oa richting Deltafonds voor planperiode 2028 en verder.

4 Uitvoering

Het Deltaprogramma is een gezamenlijk programma van alle overheden: Rijk, provincies, waterschappen en gemeenten. Het Deltaprogramma ruimtelijke adaptatie is een veranderprogramma (vliegwiel) en een platform voor samen werken aan ruimtelijke adaptatie.

Het Deltaprogramma is een gezamenlijk programma van alle overheden: Rijk, provincies, waterschappen en gemeenten. Het Deltaprogramma ruimtelijke adaptatie is een veranderprogramma (vliegwiel) en een platform voor samen werken aan ruimtelijke adaptatie.

Bij het opstellen van deze Uitvoeringsagenda ruimtelijke adaptatie Zuid-Nederland hebben de trekkers van de werkregio's en de betrokkenen vanuit waterschappen en provincies gesproken over maatregelen die bijdragen aan ruimtelijke adaptatie. Samen hebben we verkend op welke manier we in Zuid-Nederland samen kunnen werken aan ruimtelijke adaptatie. Leren van elkaar is waardevol en samen komen we verder dan alleen. Daarbij is het belangrijk dat dit document een groeidocument is waarin we aangeven wat we van elkaar verwachten en op welke manier we samen werken aan ruimtelijke adaptatie.

Vervolgens zijn de partners van het Platform klimaatadaptatie Zuid-Nederland gevraagd om aan de hand van de omschreven werkwijze inspirerende voorbeelden aan te dragen die de stap richting het benoemen van maatregelen en het opstellen van uitvoeringsprogramma's vergemakkelijkt. Het resultaat van dit proces is vastgelegd in deze Uitvoeringsagenda ruimtelijke adaptatie. Met deze uitvoeringsagenda geven we een aanzet voor het vervolg.
Die aanzet concretiseren we begin 2021 ten aanzien van capaciteit en middelen. Er is inzet nodig voor:

1. Organisatie Platform klimaatadaptatie Zuid-Nederland;
2. Secretariaat afstemming tussen bestuurlijke trekkers van de werkregio's;
3. Projectleiding en ontwikkeling van de genoemde activiteiten in hoofdstuk 3.

De komende jaren wordt de uitvoering qua maatregelen en actoren steeds specifieker, in lijn met de uitgangspunten van figuur 2 (lokale schaal is leidend). Dat zal leiden tot een periodieke actualisatie van de voorliggende uitvoeringsagenda voor de samenwerkende partijen in Zuid-Nederland.

Voor nu gaat het er om dat we samen aan de slag gaan, zodat we in 2027 kunnen zeggen: 'We zijn nog niet klaar, maar we staan er een stuk beter voor dan in 2020, want samen zijn we energiek aan de slag gegaan!'

Bijlage 1 Bronnen

Deze uitvoeringsagenda bouwt voort op eerder opgestelde uitvoeringsprogramma's. Dit zijn:

- **Uitvoeringsprogramma klimaatadaptatie Zuid-Nederland (2018).**
  Beschikbaar op:
  https://www.klimaatadaptatiebrabant.nl/l/library/download/urn:uuid:29c67c3d-aecb-4dfa-9f95-2babf1a05d6f/20180820+uitvoeringsprogramma+klimaatadatatie+-zuid-nederland+_1.0+def.pdf?format=save_to_disk&ext=.pdf

- **Strategie klimaatadaptatie Zuid-Nederland (2020).**
  Beschikbaar op:
  https://www.klimaatadaptatiebrabant.nl/l/nl/library/download/urn:uuid:d1537ea1-2496-44b9-b5cb-51fb6fa14011/strategie+klimaatadaptatie+zuid-nl+concept.pdf?format=save_to_disk&ext=.pdf

- **Inspiratie uit Zuid-Nederland (2020).**
  Beschikbaar op:
  https://docplayer.nl/182927000-Inspiratie-uit-voorbeelden-van-een-nieuw-normaal-bij-een-veranderend-klimaat-in-zuid-nederland-februari-2020.html

Verder zijn de volgende bronnen geraadpleegd bij het opstellen van dit document:

Aan de slag met de Omgevingswet (2020).
Uitgangspunten en doelen van de wet.
Beschikbaar op:
https://aandeslagmetdeomgevingswet.nl/regelgeving/stelsel-omgevingswet/uitgangspunten-doelen-omgevingswet/decentraal-tenzij/

Kennisportaal ruimtelijke adaptatie (2020).
Ruimtelijke adaptatie.
Beschikbaar op:
https://ruimtelijkeadaptatie.nl/informatie/ruimtelijke/#:~:text=Ruimtelijke%20adaptatie%20is%20het%20aanpassen,steden%20en%20een%20robuust%20buitengebied.

Milieu centraal (2020).
Stikstof in de lucht en bodem.
Beschikbaar op:
https://www.milieucentraal.nl/klimaat-en-aarde/stikstof-in-de-lucht-en-bodem/#:~:text=Stikstofoxiden%20(NOx)%20en%20ammoniak%20(,ook%20insecten%2C%20vlinders%20en%20vogels.

Provincie Limburg (2014).
Provinciaal omgevingsplan.
Beschikbaar op:
https://www.limburg.nl/onderwerpen/omgeving/omgevingsvisie/provinciaal/

Provincie Noord-Brabant (2020).
Visie klimaatadaptatie.
Beschikbaar op:
https://www.klimaatadaptatiebrabant.nl/l/nl/library/download/urn:uuid:979f964d-870d-48c7-b918-92e651c99316/visie+klimaatadaptatie.pdf?format=save_to_disk&ext=.pdf

Ministerie van binnenlandse zaken en koninkrijksrelaties (2020).
Nationale omgevingsvisie.
Beschikbaar op:
https://www.denationaleomgevingsvisie.nl/PageByID.aspx?sectionID=191952&contentPageID=1760380

Unie van waterschappen (2020).
Handreiking waterbeheerprogramma's.
Beschikbaar op:
https://www.uvw.nl/wp-content/uploads/2020/10/Handreiking-waterbeheerprogrammas.pdf

Bijlage 2 Begrippen

Uitvoeringsagenda. De Uitvoeringsagenda ruimtelijke adaptatie vormt een onderdeel van het Uitvoeringsprogramma Klimaatadaptatie Zuid-Nederland. Daarnaast maakt iedere werkregio zelf ook een uitvoeringsagenda. Daarin komen de maatregelen te staan die werkregio's nemen.

Risicodialoog. In een risicodialoog bespreken partijen welke maatregelen genomen moeten worden voor ruimtelijke adaptatie. Hierin staat ook met wie deze maatregelen worden genomen, gericht op een vertaling van inzichten uit o.a. stresstesten naar uitvoering.

Werkregio. In deze werkregio's werken gemeenten met waterschappen en al dan niet formeel met de provincie of andere partijen samen aan het realiseren van de doelstellingen uit het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie.

Uitvoeringsprogramma. Het uitvoeringsprogramma klimaatadaptatie Zuid-Nederland is het overkoepelend document waarin de ambities en maatregelen voor klimaatadaptatie in Zuid-Nederland zijn opgenomen. Dit programma is in samenwerking met de werkregio's en provincies in Zuid-Nederland opgesteld.

Impulsregeling. Het Deltaplan ruimtelijke adaptatie heeft uitvoeringsmiddelen (geld) vrijgemaakt in het Deltafonds. De impulsregeling is bedoeld om de versnelling van de aanpak van klimaatadaptatie door decentrale overheden financieel te ondersteunen.

Ruimtelijke adaptatie. Ruimtelijke adaptatie is het aanpassen van de inrichting van steden, dorpen en het landelijk gebied aan de effecten van klimaatverandering. Het gaat om wateroverlast, hittestress, droogte en gevolgenbeperking na overstromingen.

Klimaatadaptatie. Klimaatadaptatie is het aanpassen aan veranderingen in het klimaat die al optreden of komen gaan. Dit begrip is breder dan ruimtelijke adaptatie en omvat ook zoetwater.

Werkplan. In het werkplan (DHZ) staan maatregelen die genomen worden voor klimaatadaptatie.

Deltaplan ruimtelijke adaptatie. In het Deltaplan Ruimtelijke adaptatie staan alle projecten en maatregelen die ervoor gaan zorgen dat Nederland in 2050 waterrobuust en klimaatbestendig is ingericht.

Klimaatbestendig en waterrobuust of klimaatrobuust. De termen klimaatbestendig en waterrobuust worden in het Deltaprogramma gebruikt om de ambitie te beschrijven om Nederland weerbaar te maken tegen overstromingen en de gevolgen van extreme weergebeurtenissen. Omwille van de leesbaarheid worden deze termen ook wel samengevoegd tot 'klimaatrobuust'.

Deltaprogramma. Het nationaal Deltaprogramma beschermt Nederland tegen hoogwater en overstromingen, zorgt voor voldoende zoetwater en draagt bij aan een klimaatbestendige en waterrobuuste inrichting van ons land.

Bijlage 3 Beschrijvingen per werkregio

(d.d. januari 2021)

Waterkring West	Contact en meer informatie Jochiem Hendriksen jhn@tg.nl *Website:* *www.samenwerkenaanwater.nl/regios/waterkring-west/*

Samenstelling van de werkregio
Het samenwerkingsverband Waterkring West bestaat uit de partijen: Bergen op Zoom, Halderberge, Moerdijk, Roosendaal, Steenbergen, Woensdrecht en Waterschap Brabantse Delta, Drinkwaterbedrijven Evides en Brabant Water.

Voorbeeldprojecten
Kaart van de Waardemakers als goede basis voor het vervolg van de Klimaatreis (lokaal en regionaal). https://publicaties.brabant.nl/klimaatdialogen/op-klimaatreis/

Waar staat de werkregio eind 2020?
In deze regio zijn in 2020 zowel lokaal als regionaal risicodialogen gevoerd. Dit is gedaan met hulp van bureau WaardenMakers aan de hand van een klimaatreis. Daarin is op kaart visueel gemaakt waar vraagstukken spelen. De werkregio heeft met behulp van een klimaatreis de belangrijkste thema's in beeld gebracht. Dit is gedaan met input vanuit lokale en regionale dialogen. Bij deze dialogen waren regionaal vooral belangenorganisaties aanwezig. Voor de lokale dialogen waren ook geïnteresseerde inwoners uitgenodigd. Bij de lokale dialogen was de bestuurder gastvrouw/gastheer. Met een aantal relevante partijen worden thema's nu op bovenlokaal niveau opgepakt. Voor 6 thema's komt een vervolg met iedere een ambtelijk trekker. Vanuit de bedoeling van de Omgevingswet is een integrale aanpak gekozen, waarbij ook ruimtelijke ordening een belangrijk onderdeel is.

Wat zijn de plannen voor 2021?
Voor 2021 streeft de regio ernaar in het tweede kwartaal te komen tot een werkregionale uitvoeringsagenda 1.0. Voor de impulsregeling wordt een investeringskalender gemaakt van alle projecten op relevantie. Vervolgens wordt een keuze gemaakt over een evenwichtige regionale verdeling bij het opstellen van de uitvoeringsagenda. Hierin wordt ook de koppeling gemaakt naar de omgevingsvisies.

Werkeenheid 4	Contact en meer informatie Menno Schreuders m.schreuders@oosterhout.nl

Samenstelling van de werkregio
Het samenwerkingsverband Werkeenheid 4 bestaat uit de partijen: Altena (Woudrichem, Aalburg, Werkendam), Geertruidenberg, Oosterhout, Drimmelen, Brabant Water, Waterschappen Brabantse Delta en Rivierenland.

Voorbeeldprojecten
Lokaal zijn meerdere voorbeeldprojecten waarin wateroverlast en het afkoppelen van regenwater gebeurt.

Waar staat de werkregio eind 2020?
Het is een bewuste keuze dat er nog geen risicodialogen zijn gevoerd. De dialogen zijn in voorbereiding. Iedere gemeente kiest een eigen aanpak. Sommigen doen eerst een interne dialoog en anderen eerst extern. Het liefst worden de dialogen fysiek gevoerd. Met behulp van een stakeholderanalyse worden de deelnemers voor de dialogen bepaald. Bij de interne dialogen worden ook het college van B&W en de gemeenteraad betroken.

Wat zijn de plannen voor 2021?
Lokaal vinden externe dialogen en eigen routekaarten/uitvoeringsagenda's plaats in de eerste helft van 2021. In juni 2021 is er bestuurlijk overleg waarin bepaald wordt welke thema's regionaal en welke lokaal worden opgepakt. Voor regionale thema's worden dialogen georganiseerd. De impulsregeling kan worden ingezet op de projecten die voortkomen uit de regionale risicodialogen en projecten in de lokale agenda's. Bestuurlijk overleg zal in de loop van 2021 uitwijzen welk soort projecten prioriteit krijgen.

Waterkring de Baronie	Contact en meer informatie Bas Hoefeijzers baj.hoefeijzers@breda.nl *Website:* *www.samenwerkenaanwater.nl/regios/waterkring-de-baronie/*

Samenstelling van de werkregio
Het samenwerkingsverband de Baronie bestaat uit de partijen: Alphen-Chaam, Baarle-Nassau, Breda, Etten-Leur, Rucphen, Zundert, Waterschap Brabantse Delta, Waterleidingbedrijf Brabant Water.

Voorbeeldprojecten
Ter ondersteuning van een permanente samenwerkingsvorm tussen de partijen binnen Waterkring de Baronie op de thema's wateroverlast, hitte, droogte en overstroming werkt het samenwerkingsverband aan een boek met de werktitel 'Klimaatbestendig Baronie'. Het boek dient als eerste versie van een uitvoeringsprogramma waarin ook klimaatadaptatie en erfgoed en duurzame landbouw aan bod komen. Daarnaast helpt kennisuitwisseling op regionaal niveau nu al om de voortgang van gemeentelijke adaptatie projecten op bedrijventerreinen en met woningcorporaties te vergroten.

Waar staat de werkregio eind 2020?
In 2019 en 2020 zijn fysieke regionale dialogen en stresstesten geweest. Dat heeft in 2020 voornamelijk digitaal plaatsgevonden in losse gesprekken. De Baronie heeft hier ook een regionale klimaatreis met de WaardenMakers voor doorlopen die inmiddels is opgeschaald naar een integrale agenda op de thema's groen, duurzame landbouw, erfgoed en toerisme. Los van de risicodialogen loopt er al veel, waarbij de partijen vanuit klimaatadaptatie een meerwaarde leveren. Vorig jaar is gestart met het concreet maken van acties op gemeentelijk niveau. Dat is enerzijds gedaan door het inzichtelijk maken van de opgaven en anderzijds een netwerk opstellen. Bestuurders zijn geïnformeerd.

Wat zijn de plannen voor 2021?
Begin 2021 werkt de Baronie aan een uitvoeringsagenda. Daarbij is het nog wel de vraag hoe je dat zo organiseert dat de informatie ook actueel blijft. Daarop aansluitend wordt een gebiedsagenda gemaakt. Voor de zomer van 2021 is het streven lokale en regionale uitvoeringsagenda's te hebben.
De impulsregeling wordt gebruikt bij het gebiedsproces voor de uitvoerings-agenda's. De maatregelen worden uitgeselecteerd die aangemeld worden via de impulsregeling.

Hart van Brabant	Contact en meer informatie Petra Mackowiak petra.mackowiak@tilburg.nl *Website:* *www.samenwerkenaanwater.nl/regios/hart-van-brabant/*

Samenstelling van de werkregio
Het samenwerkingsverband Hart van Brabant bestaat uit de partijen: Dongen, Gilze en Rijen, Goirle, Hilvarenbeek, Loon op Zand, Oisterwijk, Tilburg, Waalwijk, Waterschappen Brabantse Delta en de Dommel.

Voorbeeldprojecten
Integrale samenwerking in de REKS: https://www.regio-hartvanbrabant.nl/programmas/leefomgeving-en-milieu/klimaatneutraal-en-klimaatbestendig/regionale-energie-en-klimaatstrategie

Waar staat de werkregio eind 2020?
In de regio en gemeenten zijn risicodialogen gevoerd. Deels zijn deze uitbesteed aan adviesbureaus. Onder de REKS worden ook dialogen gevoerd. Op basis van de stresstest en klimaatonderlegger zijn zes gebiedsopgaven geformuleerd die richting geven aan de risicodialogen. Per gebiedsopgave worden verschillende partijen uitgenodigd. Voor het zuidelijk deel van de regio zijn dit ook Belgische partners. Bestuurders zijn niet direct bij de dialogen betrokken.

Wat zijn de plannen voor 2021?
In de meeste gebieden komt nog een tweede gesprek, waarna naar concrete projecten wordt toegewerkt. De uitkomsten van de eerste dialoog zijn de input voor de tweede. De projecten worden ook gebruikt om een aanvraag te doen voor de impulsregeling. Anderzijds maakt de werkregio ook gebruik van het REKS bod.

Werkeenheid de Meierij	Contact en meer informatie Arnold Wielinga arnold.wielinga@rhdhv.com *Website:* *www.samenwerkenaanwater.nl/regios/meierij/*

Samenstelling van de werkregio
Het samenwerkingsverband Werkeenheid de Meierij bestaat uit de partijen: Best, Boxtel, den Bosch, Heusden, Oirschot, St.Michielsgestel, St.Oedenrode, Vught, Waterschappen Aa en Maas en de Dommel.

Voorbeeldprojecten
Trots op de integrale aanpak van de N65.

Waar staat de werkregio eind 2020?
In voorgaande jaren is de regionale risicodialoog opgezet door regio Noord-Oost Brabant, welke nog steeds loopt. In de gemeente worden nog geen (lokale) dialogen gevoerd. Dit komt doordat de dialogen meer open zijn en minder gebaseerd op uitwisseling van feitenkennis. De stakeholders werken op verschillende snelheden, wat het voeren van gezamenlijke dialogen complex maakt.

Wat zijn de plannen voor 2021?
Er zijn (verkennende) overleggen gepland met stakeholders. De algemene indruk is dat de gemeente kijken naar wat hieruit komt, voordat de gemeenten zelf met dialogen aan de slag gaan.

Watersamenwerking As50+	Contact en meer informatie Tim Verhagen t.verhagen@bernheze.nl *Website:* *www.samenwerkenaanwater.nl/regios/as50/*

Samenstelling van de werkregio
Het samenwerkingsverband Watersamenwerking As50+ bestaat uit de partijen: Bernheze, Boekel, Landerd, Oss, Uden, Meierijstad (Veghel en Schijndel), Waterschap AA en Maas.

Voorbeeldprojecten
Gezamenlijke klimaateffectatlas gepubliceerd in 2020

Waar staat de werkregio eind 2020?
Er zijn nog geen dialogen als As50+ gehouden. Lokaal is aantal dialogen gehouden, waaronder fysiek toen het weer mocht (september). In de volle breedte zijn interne dialogen in de gemeenten geweest. Externe dialogen voert iedere gemeenten op zijn eigen manier. Lokaal wordt gewerkt aan uitwerking van lokale stresstesten, die mede met provinciale subsidie zijn uitgevoerd. Gebeurt in combinatie met Basis Riolerings Plannen.

Wat regionaal kan (NOB) hoeven gemeenten niet zelf ook nog te doen (scheelt tijdsinzet en biedt bredere basis bijvoorbeeld bij bovenlokaal actieve partijen als de GGD). Dat biedt ook een basis om ook lokaal met externe partijen in gesprek te gaan. Bijvoorbeeld door per gemeente duurzaamheids-akkoorden met woningbouw-corporaties af te sluiten (over klimaatadaptatie, energie en breder).

De gepubliceerde klimaatatlas van As50+ vergroot het inzicht en wordt jaarlijks geactualiseerd.

Wat zijn de plannen voor 2021?
Het vervolg volgt medio 2021 na het vernieuwen van de samenwerkingsafspraken. Naast regionale dialogen gaan gemeenten ook een aantal partijen lokaal benaderen op basis van stakeholder analyse naar partijen die actief zijn in het ruimtelijk terrein. De impulsgelden worden gebruikt om een klimaatbestendige plus op projecten te zetten, bijvoorbeeld bij reconstructies en vergroening van gemeentelijke gebouwen.

Land van Cuijk	Contact en meer informatie Joost Rooijakkers jrooijakkers@aaenmaas.nl *Website:* *www.samenwerkenaanwater.nl/regios/land-van-cuijk/*

Samenstelling van de werkregio
Het samenwerkingsverband Land van Cuijk bestaat uit de partijen: Grave, Cuijk, Mill en Sint Hubert, Boxmeer, Sint Anthonis, Waterschap AA en Maas.

Voorbeeldprojecten
Klimaatlabels https://www.klimaatadaptatiebrabant.nl/voorbeelden/voorbeelden-detail/233/Klimaatbestendig-Land-van-Cuijk-2030

Waar staat de werkregio eind 2020?
Er is al veel gezamenlijk opgepakt. In de regio wordt al lange tijd integraal gewerkt tussen verschillende partijen. Specifieke dialogen zijn niet georganiseerd, omdat dialogen voor ontwikkelingen en aanpak al plaatsvinden. Er is wel verschil tussen gemeentes, er wordt van elkaar geleerd en gemeenten nemen elkaar mee. Het is heel waardevol een band op te bouwen met alle partijen, omdat je elkaar en elkaars behoeftes leert kennen. Bestuurders worden betrokken, wanneer keuzes gemaakt moeten worden. Zoveel mogelijk opgaves worden aan elkaar gekoppeld. Klimaatlabels geven een beeld van waar nog veel en waar minder gedaan moet worden aan klimaatadaptatie.

Wat zijn de plannen voor 2021?
De stap naar plannen en uitvoering gebeurt organisch. Voor de impulsregeling wordt gekeken naar het stedelijk gebied en de klimaatlabels. Daarin gaat het om afgebakende projecten.

Brabantse Peel	Contact en meer informatie Wendalin Kolkman wendalin.kolkman@cleverland.nl *Voor Someren:* *www.onweerstaanbaarsomeren.nl/projecten/*

Samenstelling van de werkregio
Het samenwerkingsverband Brabantse Peel bestaat uit de partijen: Asten, Deurne, Gemert-Bakel, Helmond, Laarbeek en Someren, Waterschap Aa en Maas.

Voorbeeldprojecten
(Verbreding van) Programma Onweerstaanbaar, waarbij communicatie over klimaatadaptatiethema's via een gezamenlijke aanpak wordt uitgerold. Ook zijn gezamenlijk bouwstenen ontwikkeld voor de overgang naar de Omgevingswet. Daarnaast wordt regiobreed onderzoek uitgevoerd naar de interactie tussen riolering en watersysteem, en naar personele kwetsbaarheid in relatie tot de stedelijke wateropgave.

Waar staat de werkregio eind 2020?
Bij integrale gebiedsontwikkelingsprojecten en projecten op het terrein van water- en rioolbeheer worden dialogen gevoerd met uiteenlopende stakeholders. Daarnaast zijn er per gemeente én gezamenlijk risicodialogen gevoerd. De gezamenlijke dialoog ging over gezondheid. In alle gemeenten zijn interne dialogen gevoerd met beleidsmedewerkers en projectleiders. Daarnaast hebben drie gemeenten raadsdialogen gevoerd en zullen andere gemeenten volgen. Verder is in vier gemeenten een klimaatenquête uitgezet. Mede op basis van informatie uit deze dialogen is een begin gemaakt met de regionale uitvoeringsagenda.

Wat zijn de plannen voor 2021?
In samenwerking met de VNG wordt onderzocht op welke wijze de governance voor klimaatadaptatie het beste vorm kan krijgen binnen de Brabantse Peel. De resultaten van dit onderzoek en het onderzoek naar personele kwetsbaarheid vormen het kader voor de regionale uitvoeringsagenda. De intentie is om stapsgewijs te bewegen van vooral een bundeling van lokale projecten in 2021 naar meer regionale projecten in de komende jaren. Daarnaast wordt gestreefd naar verbreding van klimaatadaptatie vanuit het domein water naar het ruimtelijke en sociale domein. Het handelingsperspectief van zowel overheden als niet-overheden verdient daarbij aandacht.

Klimaatportaal Zuidoost Brabant	Contact en meer informatie Eric Hendrickx ehendrickx@dommel.nl *Website:* *www.samenwerkenaanwater.nl/regios/waterportaal-zuid-oost-brabant/*

Samenstelling van de werkregio
Het samenwerkingsverband Waterportaal Zuidoost Brabant bestaat uit de partijen: Bergeijk, Cranendonck, Eersel, Eindhoven, Geldrop-Mierlo, Heeze-Leende, Nuenen, Son en Breugel, Veldhoven, Waalre, Reusel de Mierden, Bladel, Waterschap de Dommel, Brabant Water.

Voorbeeldprojecten
Voorbeelden van projecten zijn PIEKbuien en BeekDALEN waarin we met pilots onderzoeken hoe we beekdalen met aangrenzend stedelijk gebied klimaatrobuust kunnen inrichten, Wijken Kreijenbeek (Valkenswaard), Amroth (Geldrop-Mierlo), Vestdijk (Eindhoven), Regenwacht040.

Waar staat de werkregio eind 2020?
Het Waterportaal heeft de klimaatadaptieve opgave omarmd en zijn naam gewijzigd in Klimaatportaal met een werkgroep die zich bezig houdt met waterketen en een werkgroep die zich bezig houdt met klimaatadaptatie. Iedere gemeente neemt deel aan beide werkgroepen. Er is in 2020 een aantal gemeenten die in 2020 aan de slag zijn gegaan met risicodialogen en (de eerste ronde) hebben afgerond. Want we zien risicodialogen als een continue proces die op alle schaalniveaus van normering tot projecten wordt gevoerd. We hebben een projectformat opgesteld en bestuurlijk vastgesteld waarmee we willen we de kennisdeling over risicodialogen in werkregio gaan vergroten. In de komende tijd wordt dat uitgewerkt. Het helpt hierbij om tools als de klimaatstresstest en een watervisiekaart (hierop zijn de beoogde toekomstige waterstructuren weergegeven) te gebruiken om het gesprek aan te gaan.

Wat zijn de plannen voor 2021?
In 2021 voeren we het gezamelijke project “Risicodialogen” waarin in elk geval kennisdeling op dit onderwerp in de werkregio wordt bereikt. Verder gaan de partijen gezamenlijk een aanvraag voor de Impulsregeling indienen. Uiteraard voeren de partijen daarnaast zelf risicodialogen met partners.

Waterpanel Noord	Contact en meer informatie Twan Huyskens twan.huyskens@peelenmaas.nl *Website:* *www.samenwerkenaanwater.nl/regios/venlo-venray/* *www.waterinlimburg.nl/home/*

Samenstelling van de werkregio
Het samenwerkingsverband Waterpanel Noord bestaat uit de gemeenten: Beesel, Bergen, Gennep, Horst aan de Maas,Mook en Middelaar, Venlo, Venray, Echt Susteren, Leudal, Maasgouw, Nederweert, Peel en Maas, Roerdalen, Roermond, Weert en Waterleiding Maatschappij Limburg, Waterschap Limburg en Waterschapsbedrijf Limburg.

Voorbeeldprojecten
De samenwerking rondom Waterklaar. https://www.waterklaar.nl/noord/nieuws/2020-06-16/waterpanel-mooi-staaltje-samenwerking, uitwerking NOVI.

Waar staat de werkregio eind 2020?
De werkregio heeft een brede opvatting van klimaatadaptatie; water, hittestress, ruimtelijke ordening, maar ook een link naar de Omgevingswet en communicatie. Lokale risicodialogen zijn in voorbereiding. Deze worden eind 2020 en begin 2021 gehouden. Er is een eerste regionale dialoog gehouden. Een volgende volgt begin 2021. Het gaat in deze fase vooral in de eerste sessie over herkennen en erkennen van de problematiek en afstemmen over de doelen, aanpak, knelpunten, oplossingsrichtingen, integraliteit (koppelen en stapelen) van de partners in het gebied. De partijen zijn via een stakeholdersanalyse bepaald. Via een digitaal platform (SWAY) zijn de verslagen van de dialogen digitaal beschikbaar.

Wat zijn de plannen voor 2021?
De werkregio heeft een planning uitgewerkt, waarlangs stapsgewijs naar een uitvoeringsprogramma wordt toegewerkt. De impulsregeling geeft sturing aan de werkwijze en organisatie. Financieel is de impact beperkt vanwege de omvang van de beschikbare bedragen.

Westelijke Mijnstreek	Contact en meer informatie Marc Strookman marc.strookman@sittard-geleen.nl *Website:* *www.samenwerkenaanwater.nl/regios/westelijke-mijnstreek/* *www.waterinlimburg.nl/home/*

Samenstelling van de werkregio
Het samenwerkingsverband Westelijke Mijnstreek bestaat uit de gemeenten: Beek, Sittard- Geleen, Stein en Waterleiding Maatschappij Limburg, Waterschap Limburg en Waterschapsbedrijf Limburg.

Voorbeeldprojecten
Integrale wegrenovatie Stein.

Waar staat de werkregio eind 2020?
Er is intern een dialoog gevoerd en een dialoog gevoerd met het waterschap. Verder vinden een aantal lokale dialogen plaats. De werkregio is ook bezig om vanuit klimaatadaptatie koppelingen te leggen met andere thema's en onderwerpen.

Wat zijn de plannen voor 2021?
Verwachting is dat de laatste risicodialoog in februari/maart 2021 gehouden wordt, waarin een uitgebreid model (BRP+) wordt gepresenteerd. De werkregio werkt aan een planning waarlangs stapsgewijs naar een uitvoeringsprogramma wort toegewerkt. De impulsregeling geeft sturing aan de werkwijze en organisatie. Financieel is de impact beperkt vanwege de omvang van de beschikbare bedragen.

Parkstad	Contact en meer informatie Marcel Janssen marcel.janssen@simpelveld.nl *Website:* *www.samenwerkenaanwater.nl/regios/parkstad/* *www.waterinlimburg.nl/home/*

Samenstelling van de werkregio
Het samenwerkingsverband Parkstad bestaat uit de gemeenten: Brunssum, Heerlen, Kerkrade, Landgraaf, Beekdalen, Simpelveld, Voerendaal en Waterleiding Maatschappij Limburg, Waterschap Limburg en Waterschapsbedrijf Limburg.

Voorbeeldprojecten
Veel is afgekoppeld in het watersysteem. De campagne waterklaar: https://www.waterklaar.nl/parkstad

Waar staat de werkregio eind 2020?
In de werkregio is onlangs een kernteam geformeerd. Dit kernteam werkt aan de risicodialoog en de strategie. Klimaatadaptatie wordt breed opgepakt vanuit sociaal, stedenbouw, groen, economie, duurzaamheid. Diverse gemeenten voeren intern risicodialogen. De ambitie is om een regio brede klimaatdialoog te houden die dient als opstap naar een regionale klimaatstrategie. Deze wordt vastgelegd in een samenwerkingsovereenkomst. Wat opvalt is dat het in digitale dialogen lastiger is om met kaarten te werken en interactief te schetsen.

Wat zijn de plannen voor 2021?
Onder de werktitel 'klimaatdialoog Parkstad' wordt gewerkt aan de opzet van een gedragen en ambitieuze aanpak voor risicodialogen met onder andere influencers en decisionmakers. De werkregio heeft een planning uitgewerkt, waarlangs stapsgewijs naar een uitvoeringsprogramma wordt toegewerkt. De impulsregeling geeft sturing aan de werkwijze en organisatie. Financieel is de impact beperkt vanwege de omvang van de beschikbare bedragen.

Maas en Mergelland	Contact en meer informatie Gerard Wijnands gerard.wijnands@maastricht.nl *Website:* *www.samenwerkenaanwater.nl/regios/maas-mergelland/* *www.waterinlimburg.nl/home*

Samenstelling van de werkregio
Het samenwerkingsverband Maas en Mergelland bestaat uit de gemeenten: Eijsden-Margraten, Gulpen-Wittem, Maastricht, Meerssen, Vaals, Valkenburg aan de Geul en Waterleiding Maatschappij Limburg, Waterschap Limburg en Waterschapsbedrijf Limburg.

Voorbeeldprojecten
Landelijke pilot 'Water in Balans' in Meerssen.

Waar staat de werkregio eind 2020?
In de werkregio is een aantal dialogen gevoerd met onder andere gemeenten en provincie. Er is ook een groot werkatelier gehouden met alle betrokken partijen. Daarin zijn ook thema's als droogte en hitte besproken. In het werkatelier is ook een aantal meekoppelkansen benoemd. De werkregio heeft aandacht voor de integrale benadering van omgevingsvisies waar klimaatadaptatie onderdeel van is.

Wat zijn de plannen voor 2021?
Begin 2021 is nog een aantal dialogen gepland waarin met name gekeken wordt hoe de werkregio knelpunten gezamenlijk aanpakt. De werkregio heeft een planning uitgewerkt, waarlangs stapsgewijs naar een uitvoeringsprogramma wordt toegewerkt. De impulsregeling geeft sturing aan de werkwijze en organisatie. Financieel is de impact beperkt vanwege de omvang van de beschikbare bedragen.

Bijlage 4 Projectfiche ruimtelijke adaptatie

Projectnaam	
Omschrijving	
Doelstellingen	
Beoogd resultaat	
Stappenplan	
Planning	
Projectleider	
Bestuurlijke adoptant	
Betrokken partijen	
Budget	
Ureninzet per partij	

Uitvoeringsagenda ruimtelijke adaptatie Zuid-nederland 2021 - 2027

onderdeel van het Uitvoeringsprogramma Klimaatadaptatie Zuid-Nederland.

Maart 2021

Regionaal Bestuurlijk Overleg Maas+